

WOJCIECH MROZOWICZ (Uniwersytet Wrocławski)

 <https://orcid.org/0000-0002-4407-0698>

De schismate Robertino Nieznany traktat Ludolfa z Żagania o początkach Wielkiej Schizmy Zachodniej

Zarys treści: Prezentowane opracowanie zawiera omówienie i wydanie nieznanego traktatu O schizmie robertyńskiej (*De schismate Robertino*) z 1404 r., pióra wybitnego koncyliarysty Ludolfa, opata klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu. Tytuł traktatu nawiązuje do imienia Roberta z Genewy, którego wybór na papieża (Klemensa VII) w 1378 r. stał się początkiem Wielkiej Schizmy w Kościele. Ludolf poszukuje w traktacie sposobu na przezwyciężenie Schizmy. Z odwołaniem do argumentacji opartej na Biblii i przepisach prawa wykazuje w pełnym retorycznego zaangażowania wywodzie błędy zwolenników papieża awiniońskich i usiłuje ich przekonywać do przejścia na stronę rzymską.

Abstract: The present paper contains a discussion and edition of an unknown treatise On Robertian schism (*De schismate Robertino*) of 1404, written by the distinguished conciliarist Ludolf, abbot of the monastery of Canons Regular of St. Augustine in Żagań. The title of the treatise refers to the name of Robert of Geneva, whose election for the pope (Clement VII) in 1378 became the beginning of the Great Western Schism within the Church. In his treatise, Ludolf tries to find a way to overcome the Schism. With arguments based on the Bible and rules of the law, he points out – in a rhetorically involved disquisition – the errors of the adherents of the Avignon popes and makes attempts to convince them to join the Roman side.

Słowa kluczowe: Ludolf z Żagania, Klemens VII (Robert z Genewy), Kościół katolicki, Wielka Schizma Zachodnia, koncyliaryzm, traktat polemiczny

Keywords: Ludolf of Żagań, Clement VII (Robert of Geneva), Roman Catholic Church, Great Western Schism, conciliarism, polemical treatise

1. WPROWADZENIE

Ludolf z Żagania (1353-1422) należy do najbardziej znanych intelektualistów śląskich późnego średniowiecza¹. Pochodził z dolnosaskiego Einbeck, wykształcenie

¹ Z ważniejszych prac poświęconych Ludolfowi zob. F. Machilek, Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus und Hussitismus, München 1967; nowe opracowanie dwóch pierwszych rozdziałów tej pracy: t e n ż e, Das große abendländische Schisma in der Sicht des Ludolf von Sagan, w: Das Konstanzer Konzil, red. R. Bäumer, Darmstadt 1977 (Wege der Forschung 415), s. 37-95; t e n ż e, Ludolf von Sagan, w: Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon, t. V, wyd. 2, Berlin – New York 1985, kol. 978-985 (korekta t. XI, 2004, kol. 938); t e n ż e, Schlesien, Hus und Hussiten 1403-1435, w: Die hussitische Revolution. Religiöse, politische und regionale Aspekte,

prawnicze zdobywał w latach siedemdziesiątych XIV w. w czeskiej Pradze², która za rządów Karola IV stawała się politycznym i kulturalnym centrum Europy. Swoje życie związał z Kościołem: wstąpił do klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu, w którym piastował urząd opata od 1394 r. aż do śmierci. Biskup wrocławski Waclaw uczynił go delegatem swojej diecezji na sobór w Pizie w 1409 r. Angażował się też Ludolf w życie duchowe Śląska, głosząc m.in. cieszące się szerokim uznaniem kazania synodalne, w których nawoływał do reformy Kościoła, a zwłaszcza duchowieństwa³. Według kroniki klasztornej to dzięki nim, a także dzięki postawie duchowej i głębokiej uczoności miał go znać cały świat (*famosum nomen eius in omnem terram diuulgabatur*)⁴.

Spuścizna pisarska Ludolfa była bogata, do dzisiaj zachowała się jednak tylko jej część. Wiadomo, że pewne utwory przepadły wskutek wypadków losowych, inne nie zostały nigdy skopiiowane z powodu nieczytelnego charakteru pisma Ludolfa (*propter ineptitudinem et illegibilitatem scripture*)⁵, oryginały zaś – jak można sądzić – przepadły. Spośród zachowanych dzieł żagańskiego opata szerzej znana jest kronika kierowanego przez niego opactwa, zatytułowana *Catalogus abbatum Saganensium*⁶, ukazująca sprawy klasztorne na szerokim tle dziejów lokalnych i powszechnych. Wiele uwagi poświęcił Ludolf problematyce eklezjologicznej, zwłaszcza kwestii jedności Kościoła. Rozwijał ją przede wszystkim w dwóch traktatach: powstałym z początkiem 1409 r., krótko przed soborem w Pizie, *Soliloquium schismatis*⁷, oraz w spisywanym w ostatnim okresie życia traktacie *De longevo schismate*⁸. Kwestie te poruszał też w kazaniach, z których najśłynniejsze, znane jako *In una domo comedetis*, zostało wygłoszone podczas soboru w Pizie⁹. W świetle tych utworów

Köln-Weimar-Wien 2012, s. 119-121; J. P e k a ř, Žižka a jeho doba, t. I: Doba se zvláštním zřetelem k Táboru, wyd. 2, Praha 1933, s. 63-70, 233-236 (rozdz. 4: Ludolf Zaháňský), t. II, Praha 1928, s. 70-71, 80-81; B. L e s z c z y Ń s k a, W sprawie monografii Ludolfa z Żagania, Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia 8, Wrocław 1964, s. 147-159; W. M r o z o w i c z, Ludolf of Żagań, w: Encyclopedia of the Medieval Chronicle, wyd. R.G. Dunphy, Leiden-Boston 2010, kol. 1049-1050.

² J. T ř í š k a, Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348-1409, Praha 1981, s. 344.

³ L. Z y g n e r, Wkład Kościoła płockiego i wrocławskiego w życie synodalne metropolii gnieźnieńskiej końca XIV i pierwszej połowy XV wieku, Studia Mazowieckie 10 (24), 2015, z. 3, s. 101-102, 104, 106-107.

⁴ Catalogus abbatum Saganensium, wyd. G.A. Stenzel, Scriptorum rerum Silesiacarum, t. I, Breslau 1835, s. 258; zob. F. M a c h i l e k, Ludolf, s. 35.

⁵ Catalogus abbatum, s. 259-260; zob. F. M a c h i l e k, Ludolf, s. 35, 66.

⁶ Catalogus abbatum, s. 173-248 (część spisana przez Ludolfa).

⁷ Wydanie: F. B l i e m e t z r i e d e r, Abt Ludolfs von Sagan Traktat *Soliloquium scismatis*, Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner- und dem Zisterzienser-Orden 26, 1905, s. 29-47, 226-238, 434-492.

⁸ Wydanie (fragmentaryczne): Beiträge zur Geschichte der husitischen Bewegung, t. III: Der Tractatus de longevo schismate des Abtes Ludolfs von Sagan, wyd. J. Loserth, Wien 1880 (Archiv für österreichische Geschichte 60, 2), s. 345-551.

⁹ F. M a c h i l e k, Ludolf, s. 104-106, 231-232; F. E ß e r, Schisma als Deutungskonflikt. Das Konzil von Pisa und die Lösung des Großen Abendländischen Schismas (1378-1409), Wien-Köln-Weimar 2019 (Papsttum im mittelalterlichen Europa 8), s. 649.

Ludolf jawi się jako zdeklarowany zwolennik koncyliaryzmu¹⁰, idei wyższości soboru powszechnego nad papieżem. Od około przełomu XIV i XV w. stawała się ona coraz popularniejsza wśród intelektualistów poszukujących sposobu na przewycięzenie Wielkiej Schizmy¹¹.

Listę utworów Ludolfa o tematyce eklezjologicznej należy dzisiaj poszerzyć o jeszcze jeden traktat, który do tej pory niemal zupełnie umykał z pola widzenia zarówno badaczy historii Kościoła, jak i dziejów piśmiennictwa śląskiego i nie był włączany do katalogu twórczości żagańskiego opata. Traktat ten został w całości poświęcony wydarzeniom u początków Wielkiej Schizmy w 1378 r. W zawierającym go rękopisie – to jedyny znany przekaz tego traktatu – znajdującym się w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, nosi on tytuł *De schismate Robertino*¹², co nawiązuje do imienia wybranego 20 IX 1378 r. na papieża hrabiego Roberta z Genewy, który przyjął imię Klemensa VII, gdy tymczasem głową Kościoła był legalnie wybrany kilka miesięcy wcześniej, 8 kwietnia, Bartolomeo Prignano, czyli papież Urban VI. Traktat ma charakter polemiczny. Ludolf z Żagania, opowiadając się po stronie Urbana VI oraz jego następcy (od 1389 r.), Bonifacego IX, podjął zdecydowaną krytykę poglądów zwolenników wyboru awiniońskiego papieża Klemensa VII, po którym jako Benedykt XIII nastąpił (w 1394 r.) kardynał Petrus de Luna. Stanowisko Ludolfa było zatem zdecydowanie prorzymskie, co może zaskakiwać wobec przynależności jego klasztoru do kongregacji arrowezyjskiej zgromadzenia kanoników regularnych św. Augustyna, która przyłączyła się do obediencji awiniońskiej¹³.

¹⁰ Zob. zwł. F. Machilek, Ludolf, s. 88-117; B. Leszczyńska, Koncyliaryzm Ludolfa z Żagania, w: Studia z dziejów kultury i ideologii ofiarowane Ewie Maleczyńskiej w 50. rocznicę pracy dydaktycznej i naukowej, Wrocław 1968, s. 154-163; J. Drabina, Idee koncyliaryzmu na Śląsku. Wkład miejscowych środowisk intelektualnych w ich upowszechnianie, Kraków 1984, s. 33-37.

¹¹ Literatura poświęcona okresowi Wielkiej Schizmy Zachodniej i próbom jej przewyciężenia jest przebogata, stąd ograniczam się tu tylko do najważniejszych nowszych publikacji: A Companion to the Great Western Schism (1378-1417), red. J. Rollo-Koster, Th.M. Izbicki, Leiden-Boston 2009 (Brill's Companions to the Christian Tradition 17); J. Rollo-Koster, The Great Western Schism, 1378-1417. Performing Legitimacy, Performing Unity, Cambridge 2022; H. Müller, Die kirchliche Krise des Spätmittelalters. Schisma, Konziliarismus und Konzilien, München 2012 (Enzyklopädie deutscher Geschichte 90). Na temat koncyliaryzmu zob. B. Tierney, Foundations of the conciliar theory, Cambridge 1955 (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought NS 4); Th. Wünsch, Der Konziliarismus in Polen. Personen, Politik und Programme aus Polen zur Verfassungsfrage der Kirche in der Zeit der mittelalterlichen Reformkonzilien, Paderborn 1998; tenże, Minister, executor, caput civile. Der Papst im Kirchenverständnis der Konziliaristen, w: Geist, Gesellschaft, Kirche im 13.-16. Jahrhundert, Praha 1999 (Colloquia mediaevalia Pragensia 1), s. 53-79. Z prac polskich: S. Swieżawski, Eklezjologia późnośredniowieczna na rozdwoju, Kraków 1990 (Studia do Dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego 1), zwł. rozdz. VIII i IX; K. Ożóg, The Role of Poland in the Intellectual Development of Europe in the Middle Ages, Kraków 2009, zwł. rozdz. 4.2.

¹² Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka (dalej cyt.: BUWr), rkp. I F 53 (dalej cyt.: I F 53), k. 69r-79r. Zob. niżej opis tego rękopisu.

¹³ J. Drabina, Idee, s. 20.

Traktat *De schismate Robertino* został włączony do wykładu (*expositio*) Psalmu 86, który rozpoczynają słowa *Fundamenta eius in montibus sanctis*. W kodeksie zawierającym tę *expositio* znajdują się także dwa komentarze Ludolfa do innych psalmów, 138 i 71. Swoją *Expositio Psalmi 86* podzielił Ludolf na trzy nierówne części, w których zaproponował trojaką interpretację Psalmu. Są to wykłady: o Maryi Dziewicy (*De beata Virgine*), o Kościele triumfującym (*De Ecclesia triumphante*) i o Kościele walczącym (*De Ecclesia militante*). Traktat *De schismate Robertino* jest fragmentem części trzeciej. Kościół walczący rozumiany jest jako wspólnota żyjących w doczesnym świecie chrześcijan, którzy walczą ze złem o zbawienie tak w wymiarze duchowym (np. z grzechami), jak i rzeczywistym (np. z herezjami, wrogami Kościoła). Włączenie przez Ludolfa sporu o przywództwo w Kościele do tej właśnie części znakomicie wpisuje się w koncepcję *Ecclesia militans*¹⁴.

Można wskazać kilka argumentów za wyodrębnieniem traktatu *De schismate Robertino* z *Expositio* Psalmu 86. Oprócz wspomnianego samodzielnego tytułu należy przytoczyć fragment z końcowej części tekstu: *Ea, que a capitulo XCVIII inclusive usque ad presens capitulum CXXVI, eciam inclusive, de Robertinis, quod scismatici iudicandi sint, scripsi* (k. 97r). Ludolf wskazał tutaj wprost, że te rozdziały należy traktować jako całość poświęconą Robertynom, to jest zwolennikom papieża Klemensa VII. Daje też do zrozumienia, że powinni być oni uważani za heretyków. Na odrębność traktatu *De schismate Robertino* zwrócił też uwagę niezidentyfikowany przeze mnie badacz czeski, który wpisał ołówkiem, na marginesie przy początku utworu (k. 69r): „Zde počíná traktát Ludolfovi o schism(atu) Rob(ertovym). *Hic incipit tractatus Ludolfi de Sagan dictus De scismate Robertino (scriptus adhuc tempore Clementis VII. antipapae)*”. Wpis ten został opatrzony datą 10 III 1933 r.¹⁵ W podobnym duchu poinformowali o traktacie autorzy katalogu rękopisów dawnej Universitätsbibliothek Breslau, wydanego w 1938 r. – według ich opisu traktat został wtrącony (*eingeschoben*) do tekstu *Expositio*¹⁶.

2. CZAS I MIEJSCE POWSTANIA

Datę powstania traktatu *De schismate Robertino* i niektóre okoliczności jego skopiowania pozwala ustalić kolofon zwieńczający trzecią część, a zarazem całą *Expositio* Psalmu 86¹⁷. Wynika z niego jednoznacznie, że autorem całości, a zatem też traktatu *De schismate Robertino*, był opat Ludolf. Informacja ta współgra z zapisem kroniki klasztornej: *Scriptis alias extense – – super Psalmum 86: Fundamenta, per*

¹⁴ O rozumieniu tego pojęcia zob. np. Ch. Thouzeller, *Ecclesia militans*, w: *Études d'histoire du droit canonique dédiées à Gabriel Le Bras*, t. II, Paris 1965, s. 1407-1421.

¹⁵ Badaczem tym mógł być Josef Pekař, który właśnie w 1933 r. wydał ponownie pierwszy tom swego dzieła o Janie Žižce (zob. wyżej, przyp. 1).

¹⁶ *Die Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau*, t. I, Leipzig 1938 (*Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich* 1), s. 57. Franz Machilek w nowej wersji swojej monografii o Ludolfie traktatu jako takiego nie wspominał, a tylko nawiązał do jego treści: „In der – – *Expositio* von Psalm 86 wandte er [Ludolf] sich erneut gegen die Spaltung” (F. Machilek, *Das große abendländische Schisma*, s. 38 i przyp. 8 – tu tytuł).

¹⁷ I F 53, k. 97r. Tekst kolofonu zob. niżej, przy opisie rękopisu.

*multa capitula distinctam triplicem expositionem*¹⁸. Zgodnie z kolofonem Ludolf miał ukończyć swój utwór 18 VI 1404 r.¹⁹ Warto podkreślić, że to pięć lat przed powstaniem *Soliloquium schismatis*, jednego z dwóch głównych utworów Ludolfa o tematyce koncyliarystycznej. Można przypuszczać, że – podobnie jak inne autografy Ludolfa – tekst *Expositio* był nieczytelny, stąd skopiował (*ingrossavit*) go Henryk Sommerfeld (zm. po 1430 r.), znany skądinąd żagański pisarz klasztorny²⁰. Doszło do tego dwa lata później, najprawdopodobniej w klasztorze kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu, w którym Henryk Sommerfeld przebywał do 1423 r. Przepisana *Expositio* (wraz z *De schismate Robertino*) została przestudiowana przez jakiegoś uważnego czytelnika, którym był najpewniej sam Ludolf. Śladem tej lektury są pewne, kłopotliwe w odczytywaniu, korektury i uzupełnienia skopiowanego utworu, niepozostające bez wpływu na kompletność i poprawność samego tekstu²¹.

3. CHARAKTERYSTYKA TREŚCI TRAKTATU

Najogólniej rzecz ujmując, traktat *De schismate Robertino* został w całości poświęcony poszukiwaniu drogi wyjścia z kryzysu, to jest schizmy, w którą popadł Kościół w 1378 r. w wyniku wyboru papieża „awiniońskiego” Klemensa VII, po dokonanych kilka miesięcy wcześniej wyborze „rzymskiego” papieża Urbana VI. Ludolf podjął polemikę z argumentami, które przedstawiali wyborcy i zwolennicy Klemensa VII, a później Benedykta XIII, usiłując ich przekonać do podporządkowania się obediencji rzymskiej (tzw. *via cessionis*)²². Dla osiągnięcia kompromisu, gdyby serce adwersarza okazało się zatwardziałe (*propter cordis duriciam*), gotów był jednak Ludolf przekonywać Bonifacego IX, następcę Urbana VI, by raczej ustąpił z urzędu, niż pozwolił na wieczne potępienie konkurenta (k. 79r: *suadeo et ego ipse ipsi domino*

¹⁸ Catalogus abbatum, s. 259-260.

¹⁹ Zbędne są zatem dociekania datacyjne, jak w cytowanym wyżej wpisie ołówkowym, że traktat został spisany za czasów Klemensa VII.

²⁰ A. Świerk, Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu, Wrocław 1965 (Śląskie Prace Bibliograficzne i Bibliotekoznawcze 8), s. 75, 155; K. Rother, Das Handschriftenverzeichnis der Augustiner-Propstei Grünberg (i. Schl.) von Jahre 1423, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 59, 1925, s. 107-118.

²¹ Podobną sytuację, zaobserwowaną w kodeksie dawnej Universitätsbibliothek Breslau sygn. IV F 264, zawierającym *Soliloquium schismatis*, opisał F. Blie met z r i e d e r, Abt Ludolfs von Sagan Traktat, s. 32, 34. W swoim wydaniu tego traktatu uwzględnił korekty, nie oznaczając ich jednak. Nie można ich porównać z glosami do *De schismate Robertino* z powodu zaginięcia rękopisu z tekstem *Soliloquium*. Natomiast jako próbka do porównań może posłużyć kodeks BUWr, rkp. I Q 382, w którym znajduje się kazanie *In una domo comeditis* (k. 1r-8v). Porównanie pozwala stwierdzić, że glosy do kazania zostały naniesione ręką znaną z I F 53. Zgodnie z przypuszczeniami J. Losertha (Der Tractatus de longevo, s. 376) i F. Machilka, Ludolf, s. 104, jest to najpewniej ręką Ludolfa. Dodałbym, że podobne dopiski identyfikuję w innych tekstach kodeksu I F 53 – Ludolfowych wykładach do psalmów 138, 71 i 67 (por. opis kodeksu). W poniższym wydaniu *De schismate Robertino* uwzględniłem korektury i uzupełnienia w kodeksie I F 53, traktując je jako Ludolfowe (zostały oznaczone sygłem L).

²² O *via cessionis* zob. Ph.H. Stump, The Council of Constance (1414–18) and the End of the Schism, w: A Companion (jak w przyp. 11), s. 398-400.

pape Bonifacio, ut potius cedat papatui, quam te sinat in eternum dampnari)²³. Zresztą Ludolf, choć w swoim traktacie bardzo ostro krytykował poglądy czy postawy swoich adwersarzy, jednak – przynajmniej deklaratywnie – nie zamierzał uparcie się im przeciwstawiać ani rozstrzygać sprawy w sposób ostateczny, lecz uznawał, że należy poddać ją osądowi Kościoła: *Non intendo huic assertioni pertinaciter resistere, quamquam ad cautelam nec velim illud diffinitive asserere, iudicio hoc relinquo Ecclesie* (k. 71v).

Napisany przez Ludolfa z wielkim zaangażowaniem traktat *De schismate Robertino* pozwala śledzić nie tylko ewolucję poglądów jego samego, lecz również obserwować – właśnie na tym przykładzie – dojrzewanie myśli koncyliarystycznej w dobie najgłębszego kryzysu Kościoła okresu Wielkiej Schizmy. W świetle twórczości Ludolfa jego przekonania ulegały wyraźnej przemianie. Tak jak w traktacie *De schismate Robertino* jawi się on jako zwolennik *via cessionis*, a nawet *cessionis mutuae*, tak późniejsze jego traktaty i kazania pozwalają na traktowanie go jako adherenta koncyliaryzmu. Nie da się jednoznacznie odpowiedzieć, w jakiej mierze ta ewolucja zachodziła bardziej dzięki jego własnym przemyśleniom, dojrzewającym zwłaszcza pod wpływem wydarzeń z początku XV w., których był uważnym obserwatorem bądź uczestnikiem, a w jakiej był to efekt oddziaływania ówczesnych dyskusji eklezjologicznych. Poza dziełem Ludolfa w ciągu trzydziestolecia przed soborem w Pizie, powstawały też stosunkowo liczne, inne utwory podejmujące tematykę wyprowadzenia Kościoła z kryzysu, by wymienić Jana de Lignano (*Factum super electione Urbani*) wraz z reakcją Piotra de Barreria (*Tractatus factus in favorem electionis Clementis papae VII*)²⁴, Honorata Boveta *Somnium super materia scismatis* (1394)²⁵, późniejszego przewodniczącego obrad pizańskich Szymona z Cramaud *De substraccione obediencie*²⁶ czy dzieła Jana Gersona, słynnego kanclerza Uniwersytetu Paryskiego, jak *Tractatus super praesenti schismate* i dwa utwory zatytułowane jako *Tractatus alius de eodem schismate*²⁷, powstałe w 1403 r., a więc niemal tuż przed spisaniem

²³ Z projektem wzajemnej rezygnacji wystąpił na synodzie w Paryżu w 1406-1407 r. Jan Gerson wraz z Piotrem z Ailly, zob. J.B. Morrall, Gerson and the Great Schism, Manchester 1960, s. 69-72.

²⁴ Zob. obszerne zestawienie, które opracował J.P. Adams, Conclave of 1378. List of some important Contemporary Documents, publikacja online: <<https://www.csun.edu/~hcfl-1004/1378docs.html>> (dostęp 16 IX 2024), gdzie m.in. edycja wspomnianych przeze mnie utworów. Obszerna charakterystyka twórczości tego okresu: F. Blie metz r i e d e r, Literarische Polemik zu Beginn des Grossen Abendlandischen Schismas (Kardinal Petrus Flandrin, Kardinal Petrus Ameli, Konrad von Gelnhausen), Wien-Leipzig 1910 (Publikationen des Österreichischen Historischen Instituts in Rom 1); zob. też H.J. Sieben, Traktate und Theorien zum Konzil. Vom Beginn des großen Schismas bis zum Vorabend der Reformation (1378-1521), Frankfurt a. M. 1983 (Frankfurter Theologische Studien 30); R.N. Swanson, A survey of views on the Great Schism, c. 1395, Archivum Historiae Pontificiae 21, 1983, s. 79-103.

²⁵ M. Hanly, Witness to the Schism. The Writings of Honorat Bovet, w: A Companion (jak w przyp. 11), s. 168-179.

²⁶ Simon de Cramaud, De substraccione obediencie, wyd. H. Kaminsky, Cambridge MA, 1984; H. Kaminsky, Simon de Cramaud and the Great Schism, New Brunswick 1983.

²⁷ Ogłoszone (wraz z innymi utworami) w: Ioannis Gersonii, Opera omnia, t. II, cz. 1: Tractatus ad schisma pertinentes usque ad Concilium Constantiense, Hagae 1728, kol. 3-24.

traktatu *De schismate Robertino* przez Ludolfa. Niewiele późniejsze są prace Franciszka Zabarelli *De schismate*²⁸ czy zbiór traktatów i listów Teodoryka z Niem znany jako *Nemus unionis*²⁹. Na ich tle propozycja opata żagańskiego zasługuje na szczególną uwagę, poza wyróżniającymi ją walorami estetycznymi, jako głos płynący z części Europy pozostającej nieco na uboczu wielkich dysput eklezjologicznych, niemniej z ust człowieka, który wkrótce będzie nawoływał do jedności Kościoła na forum soboru w Pizie³⁰.

4. ŹRÓDŁA TRAKTATU

De schismate Robertino jest popisem erudycji oraz demonstracją żywej wiedzy prawniczej i historycznej Ludolfa. Nie podawał on źródeł swoich informacji, a jeśli już, to na ogół czynił to niekonkretnie, mówiąc o kanonach (wyjątkowo tylko doprecyzowując, że chodzi o kanon papieża Mikołaja, k. 74r) czy o jakiejś kronice (niezidentyfikowanej) opisującej okoliczności wyboru papieża Honoriusza III w 1216 r. (k. 77r). Bez wątplenia jego najważniejszym źródłem była Biblia. Do zaczerpniętych z niej motywów Ludolf chętnie odwoływał się w swojej argumentacji. Było to jednak dość elastyczne traktowanie materii źródłowej, dostosowane do potrzeb wywodu, jak np. w przypadku cytatu z Ewangelii według św. Mateusza 16, 18: *super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam*. Został on rozbudowany do postaci: „*super hanc enim petram*”, *firmam et stabilem Romanam basilicam, ex papa et suis cardinalibus congregatam, „aedificabo Ecclesiam meam”* (k. 69r). Warto zauważyć, że właśnie ten ewangeliczny cytat był podstawowym, przywoływanym w starożytności i średniowieczu argumentem w dowodzeniu zasady prymatu papieskiego³¹. Natomiast w burzliwym okresie piętnastowiecznych soborów nawiązywali do niego słynni koncyliaryści, jak hiszpański kardynał Jan z Segowii czy dalmatyński dominikanin Jan Stojković z Raguzy, którzy zbudowali na nim swoje antypapieskie wystąpienia³². Częste są u Ludolfa prezentystyczne parafrazy, jak: *Ecce conversi noviter in arcum pravum* (k. 69r, z Ps 78, 57), czy: *missa manu ad aratrum*

O twórczości Jana Gersona: J.B. Morrall, Gerson, zwł. s. 44-75 (rozdz. III: Gerson's writings and pronouncements).

²⁸ Francisci Zabarellis, De ejus temporis Schismate tractatus, Argent(orati) 1545. O traktacie zob. A. Kneer, Kardinal Zabarella (Franciscus de Zabarellis, Cardinalis Florentinus) 1360-1417. Ein Beitrag zur Geschichte des grossen abendländischen Schismas, erster Teil, Münster 1891, s. 57-63.

²⁹ Znane dopiero z szesnastowiecznego druku: *Historiae Theodorici a Niem* – De progressu schismatis – liber IV, quem author Nemus unionis inscripsit, Basileae 1566. O traktacie zob. G. Erl er, Dietrich von Nieheim (Theodericus de Nyem). Sein Leben und seine Schriften, Leipzig 1887, s. 278-295.

³⁰ J. Loserth, Huss und Wiclif. Zur Genesis der hussitischen Lehre [1884], wyd. 2, München-Berlin 1925, według indeksu; F. Eßer, Schisma, według indeksu.

³¹ K. Ubl, Der Mehrwert der päpstlichen Schlüsselgewalt und die Tradition des heiligen Clemens, w: Die Bibel als politisches Argument. Voraussetzungen und Folgen biblizistischer Herrschaftslegitimation in der Vormoderne, München 2007 (Historische Zeitschrift. Beihefte NF 43), s. 189-217. Zob. też B. Tierney, Foundations, s. 25-36.

³² T. Prüg l, Das Schriftargument zwischen Papstmonarchie und konziliarer Idee. Biblische Argumentationsmodelle im Basler Konziliarismus, w: Die Bibel (jak w przyp. 31), s. 219-241.

respicientes retro (k. 70r, z Lc 9, 62). Nie potrafię stwierdzić, czy niektóre cytaty, np. ze św. Augustyna (k. 72r) czy Bedy Czcigodnego (f. 76v), zostały zaczerpnięte bezpośrednio z ich dzieł, czy też przytaczane są z drugiej ręki, jak było zapewne w przypadku przejętego od św. Augustyna zapisu z Dekretu Gracjana (Grat. D. 8, c. 6), sparafrazowanego przez Ludolfa do postaci: *Veritate comperta cedat opinio et omnis simulacio veritati* (k. 72r).

Charakterystyczna jest u Ludolfa rzeczowa argumentacja prawnicza czy historyczna. Odwoływał się do przepisów z prawa kanonicznego, także z prawa rzymskiego, jednak nie przytaczał ich w najczęściej spotykanej skrótowej, a przez to nieczytelnej dla laików, formie, nawiązującej do tytułów poszczególnych kanonów, postaci, lecz cytował je dosłownie albo – częściej – wkomponowywał we własny tekst, przeredagowując je bądź streszczając. Dbał oczywiście przy tym o zachowanie pierwotnego sensu, jak np. w przypadku przepisu dotyczącego wpływu sił zbrojnych i rozruchów społecznych na wybór papieża (k. 70r). Ludolf dawał też dowody swojej wiedzy historycznej. Może z przepisów prawa kanonicznego czerpał informacje dotyczące pewnych aspektów historii papieżstwa i soborów powszechnych, na których zapadały decyzje dotyczące procedury wyboru papieża (k. 76v, 78v). Znał dobrze wypadki sprzed ćwierćwiecza, które doprowadziły do Wielkiej Schizmy (k. 69r), ale nie są mu obce wydarzenia z wczesnych dziejów Kościoła, jak schizma nowacjańska i jej bohaterowie, do której porównywał sytuację w Kościele w 1378 r. (k. 69v-70r).

5. STRUKTURA TEKSTU

Cała *Expositio* została podzielona na stosunkowo niewielkie, numerowane liczbami rzymskimi rozdziały (*capitula*). Łącznie jest ich 348³³. Każdy ma własny tytuł, chociaż niektóre są tylko prostym nawiązaniem do tytułu rozdziału poprzedzającego (w rodzaju *Adhuc de eodem* – może to nawiązanie do tradycji znanej z Korpusu prawa kanonicznego, gdzie tego rodzaju tytuły są dość częste). Rozdziały są wyróżnione podkreśleniami na czerwono tytułami oraz ozdobnymi, różnej wysokości literami inicyjalnymi, najczęściej w kolorze czerwonym, czasem niebieskim. Wydawany tu traktat *De schismate Robertino*, obejmuje 29 rozdziałów. Z punktu widzenia retoryki praca Ludolfa zbudowana jest klasycznie – z *propositio* i *argumentatio*. Brakuje w niej *exordium* (prologu), jednak zwieńcza ją *peroratio* w postaci rozdziału stanowiącego podsumowanie wcześniejszych wywodów (*Recapitulacio aliquorum precedencium*). Swoisty kolofon na k. 97r zawiera precyzyjną informację o tym, że rozdziały od 98 do 126 należy postrzegać jako odrębną część na temat osądzanych jako schizmatyckich Robertynów³⁴.

6. JĘZYK TRAKTATU

Traktat *De schismate Robertino* został napisany łąciną barwną. Z powodzeniem można odnieść do niego słowa kronikarza klasztornego, który charakteryzował sposób pisania zaginionego (spłonął podczas pożaru klasztoru) komentarza do Psalterza

³³ Poszczególne części zawierają odpowiednio 84, 80 i 184 rozdziały.

³⁴ Zob. wyżej, przyp. 17.

w następujący sposób: *Fuit gloza hec tam ex suavitate stili, quam pietate et devocione sermonis, devocionis studio deditis, valde delectabilis ad legendum*³⁵. Zasluguje ten język na dogłębniejsze studium, na które jednak nie ma tu miejsca, stąd ograniczam się do paru uwag odnoszących się zwłaszcza do retoryczności wypowiedzi.

Zaangażowanie polemiczne Ludolfa wyraża się w traktacie m.in. w pełnych emocji określeniach o charakterze apostrof. Czasem są to wręcz inwektywy pod adresem adwersarzy, jak np. *desertores veritatis et iusticie corruptores* (k. 69v), czy w rozbudowanym epitecie z parafrazą słów Psalmu 27: *simulatores et ypocrite, loquentes pacem cum proximo, mala autem habentes in cordibus* (k. 72r). W wywodach nie brakuje i innych elementów ubarwiających język, świadczących o osobistym zaangażowaniu autora. Do oponentów zwracał się wprost, najczęściej w drugiej osobie liczby mnogiej, używając niemal wszystkich dostępnych w łacinie trybów i czasów, z imperatiwem włącznie (np. *audite, habetote*). Chętnie używał formy pierwszej osoby liczby pojedynczej, jak np. *dico, aio, queso*, co sprawiało wrażenie osobistego kontaktu z odbiorcami. Zdarzało się, że w usta swoich adwersarzy wkładał fikcyjne wypowiedzi (prozopopeje) pod swoim adresem (np. „*Is, de quo scribis aut loqueris, Urbanus sextus, a nobis non est ex animo presentatus orbi terrarum pro apostolico, utpote quem nos eligere simulavimus*”, k. 72r).

Ekspresję wypowiedzi zwiększają i przykuwają uwagę powtórzenia (*repetitiones*), tak pojedynczych słów (np. trzykrotnie powtórzenie *volens* w zdaniu: *invitus volens et condicionaliter volens, volens rerum suarum potius sustinere iacturam*, k. 75v, czy użyte czterokrotnie *non potest*, k. 77r), jak i dłuższych fraz (np. aż siedmiokrotnie z rzędu zwrot *Excusati et immunes non estis tum, quia...*, k. 78rv). W traktacie pojawiają się często (blisko 70 razy) pytania retoryczne, niektóre o charakterze erotematycznym (np. *Numquid non „simulata equitas duplex est iniquitas”?*, k. 72r) czy aporycznym (np. *Si mendacium protulit, quis vobis propriam iam confusionem allegantibus audienciam dabit?*, tamże).

7. OPIS KODEKSU³⁶

Kodeks I F 53 pochodzi z biblioteki klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu, skąd w wyniku sekularyzacji na początku XIX w. trafił do Wrocławia, by stać się własnością powstającej podówczas pruskiej Universitätsbibliothek, której ocalałe zbiory przejęła po 1945 r. polska Biblioteka Uniwersytecka. W całości został spisany po łacinie. Zawiera pięć tekstów głównych:

1. k. 1r-97v. Ludolphus de Sagano: *Expositio triplex Psalmi 86*.

1) k. 1r. *Expositio prima de beata Virgine. – Fundamenta eius in montibus sanctis* (Ps 86, 1). – *De beata Virgine potest exponi Psalmus iste. Capitulum primum. Diversis hunc Psalmum diversimode et de diversis civitatibus Domini non inepte exponentibus...*

³⁵ Catalogus abbatum, s. 259.

³⁶ Szczegółowy opis kodeksu I F 53, na którym opiera się niniejszy skrót, został przygotowany przeze mnie w ramach projektu Centrum Studiów Mediawistycznych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Planowana jest jego publikacja wraz z opisami innych kodeksów proveniencji żagańskiej. Zob. opis w: *Die Handschriften*, t. I, s. 57-58, a także F. Machilek, *Ludolf*, s. 72, 226; zob. też przyp. 20.

2) k. 21r. *Expositio secunda de Ecclesia triumphante. – Fundamenta eius in montibus sanctis* [Ps 86, 1]. – *De triumphanti Ecclesia potest hic Psalmus exponi. Capitulum primum. Nunc Psalmum psallite de alia civitate Domini, de civitate sua...* 3) k. 41r. *Expositio tertia de Ecclesia militante. – Ecclesia militans omnia propter triumphantem facit. Capitulum primum. – Militantis Ecclesie iam prosequentes in signis tacitis aliquibus, que hic resumi possent ... <> ... hunc applicasse et adaptasse sufficiat. Ad has Domini tres civitates praecipuas matrem Mariam Virginem, triumphantem et militantem Ecclesiam, quarum quamlibet unigenitus Dei filius, dominus Ihesus Kristus, sibi assumens et eligens in mansionem preclaram et domum electam, regnat cum Deo Patre in unitate Sancti Spiritus per infinita secula laudabilis, gloriosus et benedictus Deus. Amen. – Explicit expositio tertia.*

Scriptis presens hoc negocium originaliter reverendus pater dominus Ludolfus, abbas canonicorum regularium in Sagano Wratislaviensis dyocesis et finivit anno Domini MCDIII, in crastino sancti Viti [16 VI 1404]. Qui venerabilis pater qualis et quantus fuerit aliquantulum ex eodem presenti scripto conici vel haberi poterit³⁷. Ingrossavit autem idem opusculum frater Henricus Sommyrueld post hoc anno Domini MCDVI, finiens illud feria tertia post festum benedictae Trinitatis [8 VI 1406].

2. k. 98r-188v. Ludolfus de Sagano: Expositio Psalmi 138 per 65 sermones.

Prologus. *Scripturus exigua de sacrosancta resurrectione Dominica, unde queso commentatorem, ad hoc valeo haurire materiam de psalmo centesimo tricesimo sexto...* Sermo 1. – *Domine, probasti me* [Ps 138, 2]. – *Nec mirum, si secundum assumptam deitatem equalis Patri Filius, secundum assumptam humanitatem eum Dominum nominat ... <> ... ad tuum et suum gaudium mereamur sine macula introire largiente hoc eodem Domino unigenito filio tuo, qui tecum et cum Spiritu Sancto vivit et regnat... Amen.*

3. k. 189ra-199rb. Ludolfus de Sagano: Expositio Psalmi 71.

Deus iudicium tuum regi da [Ps 71, 2]. – *Dauid symphonyades etsi melos illud in ore suavissimum Ihesum Christum Dominum in lira sua crebro concinnat ... <> ... qui dicit: Domine, Domine, intrabit in regnum Dei, sed qui facit voluntatem eius.*

4. k. 199rb-242vb. Ludolfus de Sagano: Expositio Psalmi 67.

Exurgat Deus et dissipentur inimici eius et fugiant... [Ps 67, 2]. – *Plenum est canticum istud articulis fidei, describens incarnationem, mortem, descensum ad inferos, resurrectionem, ascensionem et futurum iudicium ... <> ... malos puniens et coronans electos. Pro hiis et aliis in hoc Psalmo contentis omnibus sit in ewm Marie filius cum Patre et Spiritu Sancto benedictus Deus. Amen.*

5. k. 243v-244r. Gesta sub abbate Ludolfo.

Anno Domini M^o CCCC^o XIII°, feria quinta ante Palmas [13 IV 1413], in aurora, exercitus magnus Rodolphi ducis Saxonie, qui tunc fuit dominus in Prebus ... <> ... eciam per sufficiencia signa edocuit, quid de eo in hoc opere presumendum sit. – Gesta sunt hec sub abbate Ludolfo. Wyd: *Catalogus abbatum Saganensium*, s. 266-267.

Z wyjątkiem tekstu nr 4 wszystkie zostały spisane bastardą w jednej kolumnie ręką wspomnianego w kolofonie Henryka Sommerfelda. On również oraz opat Ludolf nanosili glosy marginalne i interlinearne, które korygują i uzupełniają kopiowane

³⁷ W rękopisie zdanie wykreślone.

teksty. Tekst nr 4 pisany jest w dwóch kolumnach przez niezidentyfikowanego kopistę. Ponadto na kartach związanych z oprawą i na samej oprawie znajduje się: 1. częściowo zachowany dokument z 1391 r., wystawiony przez kanonika otmuchiowskiego i oficjała wrocławskiego Jerzego Fulschussila (zm. 1403), informujący arcybiskupa gnieźnieńskiego (podówczas Dobrogosta z Nowego Dworu) o sprawie Katarzyny żony Piotra Welczela *de Wedraw* (Wiadrów), która porzuciła męża, po czym wyszła za pewnego Henczelina, a związek ten bezprawnie pobłogosławił pleban z *Hertwigswaldau* (Snowidza); 2. miejscami nieczytelne fragmenty z księgi II *Expositio libri Posteriorum Analyticorum Aristotelis* Tomasza z Akwinu, spisane ręką z drugiej połowy XIII w.; 3. nowożytny spis zawartości kodeksu.

Kodeks jest formatu *in folio* (29 x 21,5 cm) i składa się z 244 kart papierowych, rozdzielonych na 22 składki, przeważnie seksterniony. Użyto czterech rodzajów papieru, które dzięki znakom wodnym można datować na lata 1398-1407³⁸. Zdobienia są stosunkowo skromne. Są to litery inicjalne w kolorze czerwonym i (rzadziej) niebieskim, zajmujące przestrzeń od dwóch do pięciu wierszy na początkach poszczególnych rozdziałów, często z dodatkowymi motywami roślinnymi. Wyjątkowy jest inicjał z elementem ikonograficznym, twarzą mnicha, w inicjale *P* na k. 97r. Oprawa jest współczesna kodeksowi, stanowią ją deski drewniane obciążone ciemną, dzisiaj wyblakłą skórą. Niegdyś były one zamykane zapinkami, których ślady pozostały na obu okładzinach.

EDYCJA

W edycji starałem się stosować do instrukcji wydawniczej zaproponowanej przez Adama Wolffa³⁹, z pewnymi modyfikacjami. W szczególności została zachowana oryginalna ortografia występująca w rękopisie. Wiernie oddano osobliwości ortograficzne (np. *ligwa*, *olym*, *sicud*). Zgodnie z rękopisem przytaczane są liczby, nazwy własne – osobowe, miejscowe oraz instytucji (np. *Ecclesia*, *Concilium*). Imię Chrystusa (oraz określenia pochodne, typu *christianus*) w kodeksie na ogół zapisywane skrótowo z wykorzystaniem greckich liter *Χρς*, jest zawsze rozwijane i oddawane za pomocą liter łacińskich (*Christus*). Korekty w pisowni, oznaczane ujęciem w nawias okrągły (inaczej, niż proponował A. Wolff), wprowadzane są wyjątkowo i mają charakter ujednocajający. Nawiązują one do pierwszego wystąpienia danego słowa w tekście i są oznaczone, np. *Lat(e)ranense*. Została ujednolicona pisownia liter *u* i *v* zgodnie z ich wartościami fonetycznymi; także *ij* i *y* zostały oddane jednolicie jako *ii*. Interpunkcja w całym tekście została zmodernizowana. Układ rozdziałów przyjęto za oryginałem, jednak ponumerowano je na nowo liczbami arabskimi (od 1 do 29), które poprzedzają poszczególne tytuły. Pierwotna numeracja rozdziałów liczbami rzymskimi (od *XCVIII* do *CXXVI*) została zachowana, podobnie jak tytuły,

³⁸ W kolejności występowania w rękopisie to: dzwon nr 40072; głowa byka z gwiazdą, zbliżona do nr. 67917; głowa Murzyna, zbliżona do nr. 20498; potrójny krzyż nr 126285 (według bazy Wasserzeichen-Informationssystem, <<https://www.wasserzeichen-online.de>>, dostęp 16 IX 2024).

³⁹ A. Wolff, Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku, *Studia Źródłoznawcze* 1, 1957, s. 155-181.

zgodnie z przekazem rękopiśmiennym; brakujące określenie *capitulum* jest uzupełniane. W wydawanym tekście została uwzględniona numeracja kart oryginału, podawana w nawiasach kwadratowych.

Fragmenty cytowane dosłownie z innych źródeł oddano kursywą. Zachowano jednak ostrożność w oznaczaniu cytatów, albowiem wielokrotnie były one przez Ludolfa parafrazowane dla osiągnięcia zamierzonego efektu retorycznego, jak np. w zdaniu z listu św. Pawła do Rzymian: *hora est iam nos de somno surgere*, w którym autor zamienił zaimek *nos* na *vos* (k. 76r), wskutek czego nabiera ono nowego znaczenia i tym samym przestaje być cytatem. Cudzysłowami zostały wyróżnione wypowiedzi paradialogowe. Przypisy tekstowe (literowe) zostały zgrupowane i znajdują się na końcu edycji. Komentarz rzeczowy (przypisy liczbowe) mieści się u dołu strony.

Zastosowano następujące skróty:

C. – causa

c. – capitulum

CC SL – Corpus Christianorum. Series Latina

CI – Codex Iustinianus (Corpus iuris civilis, t. II: Codex Iustinianus, wyd. P. Krueger, Berolini 1892)

Clement. – Clementis papae V. Constitutiones (Clementinae) (Corpus iuris canonici, t. II: Decretalium collectiones, wyd. Ae. L. Richter, Ae. Friedberg, Lipsiae 1881, repr. Graz 1955)

Decret. Greg. IX – Decretalium Gregorii papae IX (Corpus iuris canonici, t. II: Decretalium collectiones, wyd. Ae. L. Richter, Ae. Friedberg, Lipsiae 1881, repr. Graz 1955)

D. – distinctio

Dig. – Iustiniani Digesta, w: Corpus iuris civilis, t. I: Institutiones, wyd. P. Krueger, Digesta, wyd. Th. Mommsen, Berolini 1928

EK – Encyklopedia katolicka, t. I-XX, Lublin 1973-2014

Eubel – C. Eubel, Hierarchia catholica medii aevi sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta, wyd. 2, Monasterii 1913, t. I

Grat. – Decretum magistri Gratiani (Corpus iuris canonici, t. I: Decretum magistri Gratiani, wyd. Ae. Friedberg, Lipsiae 1879, repr. Graz 1959)

HK – J. Danielou, H.I. Marrou, Historia Kościoła, t. I: Od początków do roku 600, tłum. M. Tarnowska, wyd. 2, Warszawa 1986

lib. – liber

q. – quaestio

Sext. – Liber Sextus Decretalium Bonifacii papae VIII (Corpus iuris canonici, t. II: Decretalium collectiones, wyd. Ae. L. Richter, Ae. Friedberg, Lipsiae 1881, repr. Graz 1955)

t. – titulus

Skróty tytułów ksiąg biblijnych oraz cytaty biblijne za: Biblia Sacra iuxta Vulgatam Versionem, wyd. 5, Stuttgart 2007.

De schismate Robertino

[k. 69r] [1] De scismate Robertino. Capitulum XCVIII.

Sane, electoribus Sedis Apostolice nullo umquam tempore fas fuit aut licitum, eum, quem super se et universum mundum vice Dei statuerant, manentem in fide catholica, calce abicere, quem semel approbaverant, reprobare, confessionem electionis sue, que de eorum processit labiis, irritam facere et quod propria voce dilucide protestati sunt, proprio testimonio infirmare. Sed ecce conversi noviter in arcum pravum¹ et dari in sensum reprobum² propter nimias forte litteras et excessivam subtilitatem intellectus, earumque eos ne dicam insanire, sed superbire fecerant, in anno Domini millesimo trecentesimo septuagesimo octavo, circa festa Paschalia³, cum per mortem felicis recordacionis domini Gregorii undecimi⁴ universalis et Romana vacaret Ecclesia, assumentes et nominantes unanimiter sanctissimum in Christo patrem dominum Urbanum sextum in Romanorum antistitem, prius Bartholomeum nomine et Barensem episcopum⁵, et publicantes viva voce et litteris regibus et principibus per diversa mundi climata se hunc rite et canonice elegisse⁶.

Sera quadam postmodum ducti penitencia, recesserunt ab eo quasi omnes et singuli. Et negantes, quod mox ante confessi fuerant, eum videlicet universali fidelium presidere regimini, quendam alium, Robertum nomine, in papam, quinymmo in antipapam, assumpserunt et eum Clementem septimum appellabant⁷. Et quoniam errores et scismata fervida et immensa consueverunt habere principia, licet in fine semper inanescant et deficiant, magnam partem stellarum celi ut draco secum traxerant⁸, dum ad eorum novam electionem multarum gencium, populorum et tribuum homines a primo electo, vero Ihesu Christi vicario, eodem Urbano sexto, sanctam prout poterant scindendo Ecclesiam ipsorum suasionibus et informacionibus discedebant. Estimabant electores huiuscemodi se solos esse petram, super quam Christus fundavit Ecclesiam, cum tamen, ut premissum est, semel ordinato summo pontifice, non solos cardinales, sed et apostolicum, non solum conventum Romani capituli, sed et in illo personam Petri vel successoris sui nomine petre Christus voluerit designare,

¹ Por. Ps 77, 57: *Conversi sunt in arcum pravum.*

² Por. Rm 1, 28: *Tradidit eos Deus in reprobum sensum.*

³ Wielkanoc w 1378 r. przypadała 18 kwietnia.

⁴ Grzegorz XI (Petrus Rogerii), papież w latach 1370-1378, zmarł w Rzymie 27 III 1378 (Eubel, s. 21).

⁵ Urban VI (Bartolomeo Prignano), wybrany na papieża 8 IV 1378 r., przedtem biskup Bari 1377-1378 (Eubel, s. 22, 129). O wyborze zob. J.P. A d a m s, *Sede vacante 1378*. March 27, 1378 – April 9, 1378 – September 20, 1378, <www.csun.edu/~hcfll004/SV1378.html>, dostęp 16 IX 2024.

⁶ O listach wysłanych do wybranych władców europejskich (na podstawie S. Baluziusa, *Vitae paparum Avinionensium*, t. 1, Paris 1693) zob. J.P. A d a m s, *Sede vacante 1378 (Aftermath: The Letters)*. Wzmianki źródłowe (wraz z tłumaczeniem angielskim) na temat listów do książąt – tamże, *Letters about the Election of Urban VI* (<https://www.csun.edu/~hcfll004/Letters_Election_Urban.html>, dostęp 16 IX 2024).

⁷ Klemens VII (Robert z Genewy), wybrany na (anty)papieża 20 IX 1378, zmarł 16 IX 1394 (Eubel, s. 27); o wyborze: J.P. A d a m s, *Sede vacante 1378*. Wybór Klemensa VII jest uznawany za początek Wielkiej Schizmy Zachodniej.

⁸ Por. Apc 12, 4: *cauda eius trahebat tertiam partem stellarum caeli.*

*super hanc enim petram, firmam et stabilem Romanam basilicam, ex papa et suis cardinalibus congregatam, edificabo Ecclesiam meam*⁹.

[2] Adhuc de eodem. (Capitulum) XCIX.

Quomodo ergo, ut ita dicam, petra sive Petro, ymmo contra Petrum, presumpsit talia? Petra esse voluerunt et a Petro, a soliditate [k. 69v] petre, se subtraxerunt. Subtraxerunt se et subtracti sunt, exterminaverunt se et exterminati sunt, et in locum eorum successerunt, *exterminati ipsi ad inferos descenderunt et alii pro eis subrogati sunt*¹⁰. Non caret Ecclesia cardinalibus, non caret credentibus, quoniam super illos electores non fuit ecclesiastica fundata domus. Porro et si defraudata sit in aliqua porcione gregis sui, novit tamen ipsa subsistere in paucis, ut in multis, in brevi numero, sicut et in maiori. Fuit Ecclesia quando centum et viginti personas habuit, fuit Ecclesia quando superaddita sunt ei baptizatorum tria milia, fuit Ecclesia, quando ad Orientem et Occidentem, ubique diffusa extitit, in multis et in paucis ipsa subsistit.

Eciam, ut ita dicam, ius sui collegii in uno solo resedit supposito, quando duodecim apostolis ceterisque credentibus ab unigenito Dei Filio in morte sua declinantibus, de gentibus, vir secum non fuerat, sed sola Maria Virgo cunctas in universo mundo infidelitates, errores et hereses perimebat. Relicta sunt^a adhuc et multa milia, que *non curvaverunt coram Baal sua genua*¹¹, sunt adhuc per Dei gratiam veram recognoscentes Ecclesiam, infiniti populorum cunei, ut illis olym cardinalibus se a nobis cum suis fautoribus subtrahentibus, agnoscamus luce clarius, super eos unam sanctam Ecclesiam non esse fundatam. Petra non fuerant, sine Petro, ymmo contra Petrum, ut dixi, talia presumebant. Cardinales soli sine papa erant, igitur et fluctuare, et vacillare, et parve valebant, pereuntes quidem vacillaverunt heu^b et fluctuaverunt nimium, instabiles facti sunt ultra modum. Quem nunc, ut turba Iudeorum, Christum vel generalem Christi vicarium proclamant cum laudibus, mox negant cum contumeliis et criminationibus. Regni usurpatorem, Sedis Apostolice invasorem pronunciant, quem Regis regum et Domini dominancium¹² officialem primum et precipuum, et verum apostolicum esse clericis et laicis intimabant.

[3] De Nouacianico olym scismate et Robertino nunc peiore. Capitulum centesimum.

O, desertores veritatis et iusticie corruptores! Quantum in vobis est sponse Domini, corrosores nummorum viscerum, quomodo sedem Dei in terra colliditis, in Rebecce utero bella constituitis¹³ et, quasi iam ordinato Cornelio¹⁴, perversi Nouacianum assumitis¹⁵. Factus est, inquit, Cornelius episcopus de Dei et Christi eius iudicio,

⁹ Mt 16, 18.

¹⁰ Bar 3, 19.

¹¹ Rom 11, 4.

¹² Por. I Tim 6, 15: *Rex regum et Dominus dominantium*.

¹³ Nawiązanie do opisanego w Biblii (Gn 25, 21-34) konfliktu między synami Rebeki (i Izaaka), bliźniętami Ezawem i Jakubem.

¹⁴ Św. Korneliusz, papież 251-253 (EK IX, kol. 858-859).

¹⁵ Nowacjan, antypapież 251-258; aspirował w 251 r. do wyboru na papieża, jednak nie zyskał poparcia, mimo to został wyświęcony przez przekupionych biskupów (HK, s. 158-162; EK XIV, kol. 24-25).

de clericorum pene omnium testimonio, de plebis, que tunc affuit, suffragio, de sacerdotum antiquorum et bonorum virorum assensu, cum ante eum nullus factus esset, cum Fabiani¹⁶ locus, id est cum locus Petri, et gradus cathedre sacerdotialis vacaret. Quo occupato et de Dei et cleri voluntate, et omnium nostrum consensione confirmato, quisquis iam episcopus fieri voluerit foris fiat, necesse est nec habet ecclesiasticam ordinationem, qui Ecclesie non tenet unitatem, quisquis ille fuerit, licet de se plurimum iactans et plurimum sibi venditans, prophanus est, alienus est, foris est, et cum post primum esse non possit, quisquis post unum, qui solus [k. 70r] esse debet, factus est, iam non secundus ille, sed nullus est. Et iterum, *Nouacianus episcopus non est, qui Cornelio episcopo a sedecim coepiscopis^e facto, adulter atque extraneus episcopus fieri a desertoribus per ambitum nititur*¹⁷.

Audiu de Cornelio, audio et de Nouaciano, sed restauratum video in Urbano sexto et Roberto, cum Gregorii undecimi locus, dum cathedre pontificii summi gradus vacaret, cum nullus ante Urbanum sextum esset de consensu omnium, quorum interest, ipse in papam assumitur. Et eo assumpto Robertus, qui et Clemens septimus a vobis dicitur, a vobis intruditur. Invenio vos fabricatores Nouaciani scismatis, quinymmo inventores peioris, cum alteri adherendo, de illo propria vestra temeritate disceditis, cui ius cathedre tradidistis. Peioris, inquam, ibi enim et si Nouacianum^d intrusum inveniam, quod tamen electores Cornelii omnes vel eorum maior pars eum intruserit, non memini me legisse, vos autem gravius Ecclesiam Dei confunditis, dum electum vestrum quasi passerem solitarium in tecto¹⁸ relinquitis, ab eo omnes paucissimis ex vobis exceptis absceditis, retro post Sathan abitis¹⁹ et missa manu ad aratrum respicientes retro²⁰ admodum adultere virum queritis alienum. Numquid non legistis, quod *publicato scrutinio variare nequeunt electores*²¹ et *quod semel placuit, amplius displicere non poterit*²², et mutare nemo potest consilium in alterius detrimentum²³, et una Ecclesia unum dumtaxat habere debet sacerdotem rectorem et virum?

[4] Canon, quem pro se Robertini allegant, pro eis nichil facit. Capitulum CI.

Permissum quidem est vobis a canone, eum, qui manu militari vel tumultu populari sive per pecuniam, sive per gratiam, ut fieri assolet, sive aliis modis ab hiis, qui non habent ius eligendi papam in papatum de facto ponitur, a sede sua pellere, quoniam

¹⁶ Św. Fabian, papież 236-250; po jego śmierci wybór nowego papieża opóźniał się z powodu prześladowań chrześcijan przez cesarza Decjusza (HK, s. 161, 166; EK V, kol. 4-5).

¹⁷ Grat. C. 7, q. 1, c. 6.

¹⁸ Por. Ps 101, 8: *sicut passer solitarius in tecto*.

¹⁹ Por. Glossa ordinaria do Gn 31, 55, dawniej przypisywaną Walafridowi Strabonowi: *Reprobi de percepta dignitate post Satanam in apostasiam redeunt* (Patrologia Latina, t. CXIII, Paris 1852, kol. 159; Glossae Scripturae Sacrae – electronicae (Gloss-e), publikacja online: <https://gloss-e.irht.cnrs.fr/php/editions_chapitre.php?id=liber&numLivre=03&chapitre=03_31>, dostęp 16 IX 2024).

²⁰ Por. Lc 9, 62: *Nemo mittens manum suam ad aratrum, et respiciens retro, aptus est regno Dei*.

²¹ Decret. Greg. IX, lib. I, t. 6, c. 58.

²² Sext. lib. V, De regulis iuris, 21: *Quod semel placuit, amplius displicere non potest*.

²³ Dig. L 17, 75: *Nemo potest mutare consilium suum in alterius iniuriam*.

non apostolicus, sed apostaticus^e iudicandus est ipse²⁴ et alium sponsum ipsi vacanti Ecclesie deputare. Sed quo iure aut qua scriptura vobis est data licencia eum, quem vos ipsi nominastis et presentastis in pastorem ovium Domini, iudicare, dampnare vel deponere, cum non exorbitat a catholica fide?

*Ad excusandas excusaciones in peccatis*²⁵, coram indocta concione plebis, allegatis canonem in alio casu supra premissis loquentem et pro vobis in apostasia vestra nichil penitus^f facientem. Ea, que a iure ^gcommuni exorbitant^{g26}, ad alios casus vltis contra ius extendere, ad casus et omnino dissimiles, et pro vestro libito inferiores superiorem, filii patrem, oves pastorem iudicare. Repugnantem scripturam vel dissonantem per omnia ad vestram voluntatem per violenciam flectitis, quasi non sit magni dedecoris depravare sentencias et impertinentes ad propositum allegare, adducereque scripturas. Sic faciebant illi olym^h coram preside²⁷, qui dixerunt: „Legem hominis *et secundum legem debet mori, quia Filium Dei se fecit*”²⁸ cum non hunc existentem ex natura Dei Filium et minime se facientem, sed alios usurpatores tanti nominis lex ipsa voluerit coartare.

[k. 70v] Fecerat et hoc ille, qui dicebat: *Mitte te deorsum, angelis enim tuis mandavit de te, ut custodiant te*²⁹. Inducit Psalmum loquentem de custodia eorum³⁰, qui puri homines, qui solum homines fragiles sunt, qui custodia, ministerio, adiutorio et preservacione angelorum indigent, quibus ex benignitate Altissimi sunt ipsi celestes spiritus in preservacionem, ministerium, adiutorium et custodiam assignati et illum applicare nititur regi glorie, Deo et homini, qui nullius subsidio, proteccionem indiget aut custodia, quinymmo adiuvat, protegit et custodit angelos et cuncta creata. Est igitur synagoga Sathane³¹, que inconveniencia adaptans testimonia, auctoritates scripture ad casus prorogando alios, ita conatur adducere, ut per hoc possit insipientium pedibus decipulam³² preparare.

²⁴ Por. kanon papieża Mikołaja II: *Si quis pecunia vel gratia humana, aut populari tumultu seu militari, sine canonica et concordia electione cardinalium, et sequentium religiosorum clericorum fuerit apostolicae sedi intronizatus, non Apostolicus, sed apostaticus habeatur, liceatque cardinalibus et aliis clericis timentibus Deum et laicis invasorem anathematizare et humano auxilio a Sede Apostolica pellere* (Grat. D., 79, c. 9).

²⁵ Ps 140, 4.

²⁶ Por. Sext. lib. V., De regulis iuris, 28: *Quae a iure communi exorbitant, nequaquam ad consequentiam sunt trahenda.*

²⁷ Chodzi o Piłata, który skazał Jezusa na śmierć pod naciskiem Żydów (zob. zwłaszcza opis w Ewangelii św. Jana 18-19). Do nich Ludolf porównał kardynałów kwestionujących legalność wyboru Urbana VI.

²⁸ Io 19, 7.

²⁹ Por. Mt 4, 6: *Mitte te hinc deorsum, scriptum est enim, quia angelis suis mandabit de te et in manibus tollent te ne forte offendas ad lapidem pedem tuum.*

³⁰ Por. Ps 90, 11: *Angelis suis mandabit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis.*

³¹ Sformułowanie z Apc 2, 9 i 3, 9. Później tak określano schizmatycką część soboru bazylejskiego, zob. P. H o w a r d, *The Fear of Schism*, w: *Rituals, Images, and Words. Varieties of Cultural Expression in Late Medieval and Early Modern Europe*, Turnhout 2005 (*Late Medieval and Early Modern Studies* 3), s. 304, 314.

³² Por. Sap 14, 11: *In muscipulum pedibus insipientium.*

[5] Sequuntur verba canonis, quem allegant Robertini, que et faciunt contra eos. (Capitulum) CII.

Canon igitur, quem adducitis, quomodo loquatur audiamus: *Si quis, ait, pecunia vel gracia humana, militari vel populari tumultu, sine concordi et canonica electione cardinalium et subsequencium religiosorum clericorum ad Sedem intronizatur Apostolicam, non apostolicus, sed apostaticus habeatur*³³. Liceatque cardinalibus et aliis clericis Deum timentibus anathematizare huiuscemodi invasorem et de sede sua pellere et de alio apostolico providere. Quod de subsequentibus clericis scribitur, non dubito, quin unanimes honestatis, non necessitatis esse fateamini, cum etiam ante coronacionem tanti presulis, in qua coronacione comitatus iste clericorum et sollempnis eorum processio a primo solet fieri. Concedatis, sicut et ego, eum esse verum apostolicum, licet nondum anni sui pontificatus consueverunt annotari. De aliis ergo punctis videndum est: *Si quis, ait, pecunia vel gracia humana militari, vel populari tumultu sine concordi et canonica electione cardinalium ad Sedem intronizatur Apostolicam*, nullo modo pro apostolico habeatur³⁴. Ergo, si pecunia vel favore assumptus fuerit, etiam populo vel militibus ad hoc cooperantibus vel tumultuose instantibus, dummodo a vobis, dummodo a concordi et canonica electione vestra pro summo presule teneatur. Quid enim, si per symoniam vel affectum carnalitatis, quemvis ad tantam dignitatem erigitis, numquid non pro papa habebitis aut numquid vos ipsi destituendo deponetis? Non deponetis utique, nec enim de symonia vel interventu pecunie, nec de carnali affectione, nec de potestate aut tumultu plebis, aut militum, nec de quovis alio, ei vel contra eum, potestis excipereⁱ, vel eum iam in papam assumptum, heresi tunc excepta quomodolibet iudicare.

[6] Contra electum in papam a duabus partibus cardinalium nulla exceptio penitus admittitur et nulla accio, nisi accio super heresi, in qua perseverat, quamvis nec de illa possit contra eum excipi. (Capitulum) CIII.

Potest, si vult, ipse se iudicio vestro submittere, potest coram inferioribus, si ei placet, suam innocenciam de obiectis criminibus, [k. 71r] etiam cum expurgacionibus, demonstrare, sed nolentem et invitum nemo potest compellere. Deus est, qui eum iudicat, ipse eum suo reservavit examini³⁵, exemit eum ab omni iuri(s)diccione hominum, ut iudicem in celis habeat, testem omnium secretorum suorum et conscium, et eodem iudice, quo et teste iudicetur. Superiorem in terris habere noluit, quem super omnia constituens, eum nulli, sed omnia sibi subiecit. *Quodcumque*, inquit, *ligaveris super terram, erit ligatum et in celis, et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in celis*³⁶. Qui *quodcumque* dicit, nichil excipit³⁷. Vos ergo in manibus suis, non ipse in manibus vestris. Meliusⁱ est filios ad manus patris, servos ad manus

³³ Por. Grat., D. 79, c. 1: *Si quis apostolicæ sedi sine concordi et canonica electione Cardinalium eiusdem ac deinde sequentium clericorum religiosorum intronizatur, non Papa uel Apostolicus, sed apostaticus habeatur.*

³⁴ Zob. przyp. poprzedni.

³⁵ Zaczepnięte z Dekretu Gracjana: *Nolite aestimare eas animas inquisitoris non habere formidinem, quas Deus pre ceteris suo reservavit examini* – Grat., C. 9, q. 3, c. 14.

³⁶ Mt 16, 19. Nawiązanie do wątku z rozdz. 1.

³⁷ Por. Aegidius Romanus, De ecclesiastica potestate: *qui „omnia” dicit nihil excipit* (II 12).

dominorum suorum, quam econverso respicere, ut sciatis, non^k eius salutem in manu vestra, sed vestra in eius manu esse.

Eligite ergo excommunicati excommunicatum, suspensi suspensum, irregulares irregularem, adulteri adulterum, coniugati coniugatum, symoniaci symoniace symoniacum, heretici hereticum. Postquam a vobis concorditer est electus, postquam a duabus partibus vestri collegii est ad culmen tanti honoris nominatus et assumptus. Nulla ei obstabit exceptio, nulla de viciis eligentium vel electi aut electionis fieri potest obieccio, nec enim esset superior, coram quo hec tractaretur alteracio, sed habendus est pro vero Ihesu Christi vicario ab universo populo christiano. De heresi quidem, quam prius habuit vel quam post incurrit, si in illa contumax et incorrigibilis perseverat, potest post adeptam possessionem sui presulatus conveniri, accusari, iudicari, argui et deponi ante adeptam possessionem, nec de illa quidquam ei potest obici, nec de quovis alio defectu vel crimine simili vel maiori.

[7] Que sit et quomodo dicatur canonica papalis electio et quomodo electores eius accusari possunt de symoniaca electione absque omni ipsius electi pape preiudicio. Capitulum CIIII.

De sola ergo apostasia fidei, postmodum iudicabilis, sed non ante impedibilis, non potest quovis alio obiectu humano pulsari iudicio, vestro vel aliorum ligari imperio, quoniam, ut predixi, sola nominacio a duabus partibus vestri capituli canonica est eius electio. Canonica, dico, non semper quoad carenciam culpe, sed semper quoad estimacionem et sufficientem reputacionem, subieccionemque totius Ecclesie. Si excommunicati excommunicatum, si symoniaci vel symoniace symoniacum elegistis, vos ipsi videritis, videat et ipse. Iudicem habet, qui nichil ignorat, qui novit abscondita cordis³⁸, ille eum iudicabit suo in tempore. Nos eum relinquimus consciencie sue. Si vlt lesa forte consciencia thronum detinere pastorem, habet iudicem, examinatorem et vindicem, pastorem pastorum. Vindictam illi tribuimus, gloriam et iudicium eius ei non auferimus. Vindictam, examen, iudicium ipsius et gloriam nobis usurpare non licet. Sufficit nobis, quod iste a vobis aut dupla parte vestrorum est nobis in apostolicum presentatus.

Nec tamen vos a pena eximo [k. 71v] obiectorum vel obiciendorum criminum, quoniam absque omni preiudicio electi a vobis antistitis, vos de symonia electionis vestre, si forte se immiscuit, et de aliis, que personas vestras respiciunt, accusari potestis, convinci, pariter et puniri. Nichil hoc apud Ecclesiam electo vestro nocere poterit, quia res inter alios acta aliis non nocebit³⁹, probata contra vos crimina illi non preiudicant, quia non contra eum, sed contra vos iudiciaria acta currebant, contra quem nec potuissent, nec possent currere, utpote contra eum, contra quem et super quem nullum possetis, eo innito, habere iudicem, eciam si contra eum vos haberetis vel haberent alii iustissimam accionem.

³⁸ Por. Ps 43, 22: *Ipse enim novit abscondita cordis.*

³⁹ Zasada prawa rzymskiego, zob. CI 7, 60: *Inter alios acta vel iudicata aliis non nocere.*

[8] Papa potest renunciare papatui vel, si vlt, se aliorum submittere examini. (Capitulum) CV.

Salubriter tamen sibiipsi ipsemet consulit, si cognito suo vicioso ingressu de salute anime sue sibiipsi ipse providere curavit, quoniam nichil prodest homini, si totum mundum lucretur, cum seipsum perdit⁴⁰. Optimum sequitur consilium, si teste consciencia non per hoscium, sed aliunde in ovile ascendit Domini, libere renunciat, nolens inter fures et latrones numerari⁴¹. Optimum sequitur consilium, si in dubio non innitens prudencie sue^l, aliorum se subdit iudicio. Vel eciam cum se innocentem et iustum agnoverit, interdum^m tamen, ne infirmorum mentes scandalo percuciat, coram inferioribus suam innocenciam, aliquando eciam cum expurgacionibus spontaneus et volens ostenditⁿ. Memor sit magistro suo se non esse pociozem aliorum se examini submittentis. *Quis ex vobis, inquit, arguet me de peccato?*⁴² et *si male locutus sum, testimonium perhibe de malo*⁴³. En filius Altissimi, rex celi et terre, aliorum examen et iudicium, sentencias et testimonium non repudiat, ut homo purus, natus ex inmundo semine⁴⁴, degens in valle miserie, quamvis in honoris alto culmine fratrum et proximorum, inferiorum et subditorum, diffinicioni se submittere superbiendo non spernat. Sepe enim revelatur minori, quid maiori occultatur⁴⁵. Homo est, aliis se equalem senciat, qui etsi honore prelatus sit ceteris, coram Deo tamen timore bono, substratus eorum pedibus, de eorum iudicio non semper aut omnino diffidat. Diffidentem tamen et nolentem nemo ad id potest cogere, nemo punire, nemo sentenciare vel deponere, nemo se ab eius obediencia vel iuri(s)diccione subtrahere, ne iudicando servum alienum, qui soli domino suo stat aut cadit, videamur in messem alienam falcem^o nostram mittere⁴⁶ et Omnipotentis Dei iudicium nobis vermiculis usurpare.

Porro, si quis dicere voluerit, quod excommunicatus, irregularis vel aliter impeditus, impedimentis saltem, que habent a iure positivo originem, electus in papam non teneatur, eciam in foro consciencie, dignitati sue cedere pro eo, qui iura, que tales promoveri prohibent, non de illo omnium dignitatum culmine, sed de inferioribus loqui, videri possunt. Non intendo huic assercioni pertinaciter resistere, quamquam ad cautelam nec velim illud diffinitive asserere, iudicio hoc relinquo Ecclesie. [k. 72r] Relinquo et illi omnia alia, sive que hic, sive que alibi scriptis⁴⁷ aut verbis me protulisse quis invenit, illud semper me sentire profitens, quod mater mea immaculata Virgo sentit Ecclesia.

⁴⁰ Por. Mt 16, 26: *Quid enim prodest homini, si mundum universum lucretur, anime vero suae detrimentum patiatur?*

⁴¹ Por. Io 10, 1: *Qui non intrat per ostium in ovile ovium, sed ascendit aliunde, ille fur est et latro.*

⁴² Io 8, 46.

⁴³ Io 18, 23.

⁴⁴ Por. Iob 14, 4: *Quis potest facere mundum de inmundo conceptum semine?*

⁴⁵ Por. Bernardus de Botone, Glossa do Decret. Greg. IX, lib. I, t. 4, c. 3: *quandoque revelatur minori quod maior nescit.*

⁴⁶ Por. Deut 23, 25: *Si intraveris in segetem amici tui, franges spicas et manu conteres, falce autem non metes.* To zalecenie dane przez Boga Mojżeszowi weszło do Dekretu Gracjana, zob. zwłaszcza Grat., C. 6, q. 3, c. 1; tamże, C. 13, q. 1, c. 1.

⁴⁷ Nie jest jasne, które swoje pisma Ludolf ma tu na myśli. Jest znana jedynie jego późniejsza twórczość podejmująca problem najwyższej władzy w Kościele (zob. we wstępie).

[9] Simulacio, quam allegant Robertini, in nullo^p eos iuvat. Capitulum CVI.

Sed hiis auditis ad alia forsitan argumenta quasi appellando provocabitis et dicetis: „Is, de quo scribis aut loqueris, Urbanus sextus, a nobis non est^q ex animo presentatus orbi terrarum pro apostolico, utpote quem nos eligere simulavimus. De hoc in conclavi nostro protestati fuimus et in quem nullo umquam tempore tamquam in papam consensimus, sed sicut eum simulate elegimus, sic et eum aliis presentavimus et pro tali habuimus simulate^r. Magis autem attendi debet, quod in veritate agitur, quam quod simulate concipitur, ut veritate comperta cedat opinio et omnis simulacio veritati⁴⁸. Sed audite, simulatores et ypocrite⁴⁹, loquentes pacem cum proximo, mala autem habentes in cordibus⁵⁰, loquentes in corde duplici⁵¹, Deum honorantes labiis, sed ab eo corde remoti!⁵² Numquid non *simulator ore decipit amicum suum*?⁵³ *Numquid non simulata equitas duplex est iniquitas*?⁵⁴ Quis vos hoc probaturos, eciam si haberetis iudicem, coram quo audiendos decerneret, cum ex ore vestro propria turpitudine sonet? Allegans propriam turpitudinem numquid audiendus est?⁵⁵ Allegatis vos esse mentitos Deo et hominibus et dabitur vobis alicuius audiencie locus? Scripsistis regibus et principibus, hunc a vobis esse electum canonic⁵⁶, et quid loci, quid conveniencie^f, quid participacionis habet canonica electio cum simulacione?

[10] De eodem. (Capitulum) CVII.

Et dato, quod vobis simulatorie licuisset eligere, quo iure vobis licuit contra conscienciam menciendo loqui et scribere hunc electum esse canonic^e? Nec enim pro redimenda vita vestra vel aliorum, presertim cum de numero perfectorum sitis vel esse debeatis, mentiri debuistis. Ex proprio igitur ore condempnamini, quod si verum protulit, cur Urbanus, vel eius iam successor Bonifacius nonus⁵⁷, in papatu non subsistit⁵⁸? Si mendacium protulit, quis vobis propriam iam confusionem allegantibus audienciam dabit? Numquid ex fraude et mendacio debetis reportare commodum⁵⁸

⁴⁸ Por. Grat., D. 8, c. 6: *Veritate manifestata cedat consuetudo veritati* (za św. Augustynem, De baptismo contra Donatistas, c. 6).

⁴⁹ Zapewne nawiązanie do słów Jezusa: *Vae vobis scribae et pharisaei hypocritae* (Mt 23, 13 n.).

⁵⁰ Por. Ps 27, 3: *Qui loquuntur pacem cum proximo suo, mala autem sunt in cordibus eorum*.

⁵¹ Sformułowanie *in corde duplici* z I Par 12, 33.

⁵² Por. Mt 15, 8 i Mc 7, 6: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me*. Zob. też Is 29, 13.

⁵³ Prv 11, 9.

⁵⁴ Augustinus, Enarrationes in Psalmos (CC SL 39, Turnholti 1956), In Ps. LXIII, 11 s. 814: *simulata aequitas non est aequitas, sed duplex iniquitas*.

⁵⁵ Na temat przywołanej tu paremii prawniczej z zakresu prawa cywilnego zob. P. S a v e y - C a s a r d, *Le Refus d'action pour cause d'indignité. Étude sur la maxime „Nemo auditor propriam turpitudinem allegans”*, Paris 1930.

⁵⁶ Zob. wyżej, przyp. 6.

⁵⁷ Bonifacy IX (Pietro Tomacelli), papież rzymski 1389-1404.

⁵⁸ Por. Tomasz z Akwinu, *Super Sententiis*, lib. 4 d. 38 q. 2 a. 4 qc. 3 s. c. 2: *nullus ex peccato suo debet reportare commodum* (Corpus Thomisticum, 20625, publikacja online: <<https://www.corpusthomicum.org>>, dostęp 16 IX 2024).

et melioris⁵⁹ esse condicionis stulti quam sapientes, mendaces quam veraces, ut vobis ab eo "propter et" per mendacium apostatare licuerit, quod vobis de eius electione verum scribentibus fas minime fuisset? Avertat Deus hunc errorem a corde fidelium, qui et a ratione dissonat, contrariatur iusticie, equitati, veritati, scriptureque repugnat.

Forsitan eo tempore, quando de vestra et omnium aliorum salute per electionem tanti sacerdotis cogitare debuistis in timore Domini, versi estis ad ludicra, ioco et levitate usi estis contra dicta apostolica et ydolum pro Deo vel eius vicario in Dei erexistis Ecclesia. Revera, revera, noxius ludus fuit in culpa⁵⁹. [k. 72v] Si dicitis: „Ludentes et sub simulacione fecimus”, excusacio nulla. Requirit provisionis et electionis illius negocium, non iocum, sed maturitatem et serium, non simulacionem, sed existenciam, non falsitatem, sed veritatem. Et quoniam est tempus ioci et tempus serii⁶⁰, suspendissetis non immerito vanitates illas et ficciones, quas simulacionem fuisse dicitis et reservassetis ad tempus aliud, quo illis nisi fuissetis absque tanti sequela dampni.

[11] De eodem. (Capitulum) CVIII.

Circumscriptis autem hiis omnibus et dato, quod modo simulato et non vero hunc sine peccato ad tam excelsam erexissetis^v cathedram, que celum tangens, nec maiorem, nec equalem habet in terris⁶¹, ubi, rogo, competentem forum⁶² post habebitis probandi simulacionem et ficcionem, quam pretenditis. Numquid eo constanter negante et nolente externum pati iudicium, vos ipsi in factis propriis et in causa propria iudicabitis? Aut coram quo auditore vel iudice de iure vestro docebitis? Semel a vobis nominatus est, assumptus est, presentatus est, receptus est, ab omnibus pro tali sine excepcione habendus est, numquid non et a nobis? Si ab omnibus, numquid non et a nobis? Et a vobis magis, quam ab aliis, quibus eciam eum pro tali habere dedignantibus proprie professionis vestre obviabit testimonium, de eius vero tytulo per vos missum^w ubilibet in orbem terrarum, nisi forte iterum a senioribus egredi debeat iniquitas. Et manus principum prime^x esse velint in transgressione canonum. Et vos, optimates in Israhel, velitis pre omnibus aliis, universis et singulis, Domini Dei suave confringere iugum⁶³.

Porro^y, non dedit vobis, pillei vestri et cardinalatus, tanta preeminencia delinquendi privilegium, quos in domo sua, ut luceatis omnibus, in alto et elevato cacumine posuit Altissimus in exemplum. Iustum est vos vestris obtemperare legibus, pari legem, quam tulistis, et eum, quem ut directorem plebis catholice deputastis universe Christi familie, pro tali devotis mentibus gerere et habere. Qui et si talis, quod absit, non esset, defectum simulacionis vestre, quam contra eum obicitis, quia vos iudicare nequitis, quia alium iudicem non inveneritis, Deo committere, et interim, quod ille suus iudex eum non abicit, pro illius officiali preposito et vicario debetis inconcusse tenere.

⁵⁹ Por. Dig. 9, 2, 10: *ludus quoque noxius culpa est.*

⁶⁰ Pewnie nawiązanie do Ecl 3, 2-8: *Tempus nascendi et tempus moriendi.*

⁶¹ Jak się zdaje, nawiązanie do budowy wieży Babel, por. Gn 11, 4.

⁶² Wyrażenie prawnicze oznaczające „właściwy sąd”.

⁶³ Por. Mt 11, 30: *Iugum enim meum suave est.*

[12] Metus, quem Robertini allegant, in nullo eos iuvat. Capitulum CIX.

Sed nec hiis forte contenti, metum et timorem allegabitis, qui in viros, ut dicitis, constantes⁶⁴ cadere potuit, propter quem et eum vos talem, ut creditis, licuit simulare. „Liberam – dicitis – electionem habere debuimus, de omni natione, que sub celo est, ut meliorem et optimum prefecissemus in Urbis et orbis episcopum, sed ecce manu hostili et armata, metu mortis compulsi fuimus de certa gente, [k. 73r] de Romanis vel Ytalicis⁶⁵, unum assumere, assumptum presentare aliis et nosipsi eum pro tali metu durante tenere. Cessavit metus et aufugimus. Numquid non erat nobis eligendus alius? Aufuge namque cum poteris^z, ne consensisse puteris⁶⁶. Aufugimus itaque et a consensu umquam sibi prestito immunes sumus. Per fugam, etenim^{aa} et electionem alterius, declaravimus nos in primum nullo umquam tempore consensisse. Quomodo enim locum potest habere consensus, ubi vis, coaccio intercedit aut metus?”

Sed audite solutionem multiplicem! Quis credet vobis hunc metum vel terrorem cum eius duracione allegantibus? Elegistis, et non illo die tantum, sed ad unum mensem vel circa cum electo vestro mansistis. Ab eo, ut a papa, corpus Dominicum more cardinalium certo tempore suscepistis. Eum ut papam cum sollempni processione coronastis, supplicationes vestras et rotulos ei presentastis, beneficia ab eo poposcistis. Eum pro apostolico in omnibus habuistis. Extra Urbem ad mundi rectores decretum electionis sue canonicè transmisistis. Numquid ab hiis omnibus vel eorum aliquo, post electionem a vobis factam, abstinere potuistis^{ab}? Potuistis utique. Quis enim vos compulit electionem eius canonicam mundo scribere et supplicationes diversas pro vobis et pro aliis ei presentare? Numquid non igitur omnia priora, per violenciam, ut pretenditis, vobis illata, ratificastis? Numquid non vobis illatum, ut asseritis, metum, per hec opera vestra et per alia multa purgastis et purgando ei renunciastis et de novo in electum vestrum consensistis?

[13] Adhuc de eodem. Capitulum CX.

Presupposito autem, quod non, et quod non obstantibus hiis omnibus, vis illa et pretensa coaccio tanto durasset tempore, cum vobis ipsis in facto non^{ac-ac} credatur huiusmodi. Non credatur, dico, nec tamquam iudicibus, nec tamquam testibus, coram cuius, queso, hoc probabitis tribunali? Iterum non invenietis consistorium, ubi probetis, quod assumitis, iterum iudice, auditore et diffinitore caretis. Et cum Sedes

⁶⁴ O wymiarze prawnym określenia *vir constans* zob. R. B a l b i, Il criterio del *vir constans* nella teoria canonistica della *coactio* come vizio del consenso matrimoniale. Dalla decretistica classica al *Liber Extra* di Gregorio IX, *Ius Ecclesiae* 19, 2007, s. 309-332.

⁶⁵ Problem wyboru na papieża Rzymianina w opozycji do kandydata spoza Italii (*ultramontanus*) rozpatruje J. R o l l o - K o s t e r, Raiding Saint Peter. Empty Sees, Violence, and the Initiation of the Great Western Schism (1378), Leiden-Boston 2008 (Brill's Series in Church History 32), rozdz. 4.3.

⁶⁶ Porównanie do małżeństwa zawartego pod naciskiem, o jakim mowa w: *Decret. Greg. IX, lib. IV, t. 1, c. 21*. Cytowany wiersz: Bernardus de Botone (Parmensis), *Glossa ordinaria: Effuge cum poteris, ne consensisse puteris* (za: E. S c h l o t h e u b e r, *Per vim et metum. Die bitteren Klagen der Mädchen und Frauen an der römischen Kurie über ein erzwungenes Professgelübde*, w: *Kirchlicher und religiöser Alltag im Spätmittelalter, Ostfildern 2010 [Schriften zur südwestdeutschen Landeskunde 69]*, s. 171). Zob. też H. W a l t h e r, *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris Latinorum*, Göttingen 1959, nr 5260.

Apostolica adeo se humilem, benignam et mansuetam semper exhibuerit, quod eciam hiis, qui contra^{ad} eam aliquid habent querulari, proponere, dicere vel agere, iudicem deputet, qui causam audiat et debito fine decidat, cur vos non tantum humiliastis, ut ab ea iudicem peteretis? Si rationabilis esset vel fuisset vestra propositio, iudicem habuissetis sine dubio. Sed voluistis vobisipsis legem dicere, thronum vestrum adhuc^{ac} existentes in terra iuxta Altissimum collocare et transeunte ligwa vestra in valle miserie, in celum os ponere⁶⁷, in altum cornu extollere⁶⁸ et sedenti in solio summo⁶⁹ non equare, non similes vos facere, sed preferre. Quem^{af} enim vestris pronunciacionibus, vestris novis congregacionibus et eleccione secundaria nitebamini a sede sua pellere, eum iam vobis non parem vel maiorem, sed minorem iudicastis esse. Par non habet imperium [k. 73v] in parem⁷⁰, ^{ag}-superiorem amovere non potest^{ag} inferior, ut constet luce clarius illi, quem miris et multis modis, quasi auctorizabiliter studebatis deicere, vos non^{ah} equales aut minores, sed maiores vos estimasse.

[14] Notorietas violencie, quam allegant Robertini, nichil eos iuvat. Capitulum CXI.

Maiores autem vos illo esse existimabitis exinde forsitan, quia metum et violenciam, quem et quam pretenditis notorium vel notoriam esse vel fuisse, forte dicitis. Et ideo cum in notoriis non sit observandus ordo iuris⁷¹, Urbanum sextum vos rite deposuisse et rite alium elegisse, sine cuiusquam alterius super hoc lata sententia reputatis. At ubi, queso, tunc manet, quod in re eciam notoria necessaria est adhuc sententia? Et si processus iudicii non observetur usquequaque in talibus, est tamen sentencie oportunitas, necessitas et locus. Est in rebus manifestis et publicis, presertim si sunt de actu transeunti et non de permanente, maxime in solvendis matrimoniis, necessaria sententia. Et vos allegantes, post tempora aliqua, vim vobis illatam, que diu tunc esse, desiit, notoriam et evidentem esse vel fuisse, matrimonium et spirituale coniugium⁷² Christi vel eius vicarii et Ecclesie, vestra presumpsistis tenuitate dissolvere. Non potuit comes Pontinus uxorem suam sine iudicio Ecclesie^{ai} dimittere, quamvis affinitatem inter se et illam diceret notoriam esse⁷³. Et vos virum vestrum, cui vos

⁶⁷ Por. Ps 72, 9: *Posuerunt in caelum os suum et lingua eorum transivit in terra.*

⁶⁸ Por. Ps 74, 6: *Nolite extollere in altum cornu vestrum.*

⁶⁹ Sformułowanie zapewne za: II Par 18, 18: *Dominum sedentem in solio suo.*

⁷⁰ Decret. Greg. IX, lib. I, t. 6, c. 20: *Non habeat imperium par in parem.*

⁷¹ Grat., C. 2, q. 1, c. 15. Zob. też komentarz Wilhelma Duranda (*Speculum iuris*, t. III, Venetiis 1602, part. I: De notoriis criminibus 1, s. 44): *in notoriis non est necessaria accusatio, denuntiatio vel inquisitio, vel exceptio, nec testes, vel aliae probationes.* Do tej zasady Ludolf będzie nawiązywał w dalszym ciągu.

⁷² Zapewne nawiązanie do sformułowania *spirituale coniugium*, użytego przez papieża Innocentego III (Decret. Greg. IX, lib. I, t. 7, c. 2).

⁷³ Chodzi o Laurę, córkę księcia Bernarda II de S. Valerico (Saint-Valéry w Normandii), a drugą żonę Jana hrabiego Ponthieu (*Pontinus*, zm. 1191). Ich małżeństwo zostało zawarte po 1162, a do odesłania Laury doszło przed 1170 r. – zob. Ch. C a w l e y, *Medieval Lands: A Prosopography of Medieval European Noble and Royal Families*, publikacja online: <<https://fmg.ac/Projects/MedLands/normacre.htm#BernardIISaintValeryA>>, dostęp 16 IX 2024, gdzie dokumentacja źródłowa. O odesłaniu Laury wspomina Corpus iuris canonici (Decret. Greg. IX, lib. IV, tit. XIX, c. 3: *Porro de comite Pontini, qui filiam B. de sancto Valerico uxorem suam absque iudicio Ecclesiae dimisit, propterea, quia eam cognatam fuisse uxoris defunctae.*)

et universam Ecclesiam vice omnium despondistis, propria presumptione relinquitis propter occasionem violencie, quam publicam proclamatis.

[15] Adhuc de eadem pretensa notorietate et cardinali sancti Petri intruso. Capitulum CXII.

Et cum parte negante crimen vel defectum suum esse notorium, ymmo et illa nonnunquam absente, adhuc debeant et soleant probationes recipi per competentem iudicem super notorietate facti, illatam, ut dicitis, vobis violenciam. Nonne probari oportuit esse notoriam? Probatio ergo notorietatis debuit fieri coram suo iudice et sententia super notorio ferri a suo iudice. Et sic vobis forsitan licuisset aliquomodo de oportuno Ecclesie remedio providere. Si pronunciatum fuisset per illum, causam vos habere sufficientem et rationabilem, propter probatam a vobis violenciam eligendi alium in papam, excusacionem habere possetis. Nunc autem excusacionem in peccato vestro habere non poteritis, qui causam satis dubiam, nec dicam falsam, assumentes, vosipsos ingeritis iudices in causa, qua vobis non licet, constituitis et rem non notoriam notoriam nunciatis. Nonne per negacionem partis res efficitur dubia?⁷⁴

Et ecce non pars sola, sed tot christianorum milia nichil sciunt de irrogata vobis, ut dicitis, violenciam, que et hiis non obstantibus esse pretenditur manifesta. Illa quidem violenciam manifesta esse potuit, per quam in congregacione vestra prima facta ad electionem summi presulis, cum adhuc nullum nominassetis ad tam excelsi pontificatus apicem. Romanus populus manu armata et populari tumultu [k. 74r] conclave vestrum penetrans, eadem manu et tumultu cardinalem sancti Petri⁷⁵, invitum et nolentem, violenter arripuit, proclamavit apostolicum et ad tanti honoris fastigium intrudens impressit⁷⁶. Ibi canon Nycolai superius allegatus⁷⁷ locum habuit, nam et in illo casu loquitur, ibi vobis alium substituendi fas extitit, sicut et substituistis^{al}. Non fuit ille apostolicus, nec esse^{ak} voluit. Ipsum, si in tali apostatica cathedra remansisset, potuissetis anathemate et manu layca vel brachio seculari de Sede Romana pellere et viduato, orbatoque Dei populo, de magistro, viro, patre et capite providere. Providistis igitur^{al} et bene de alio, de ipso scilicet domino Urbano sexto, quem popularis aut militaris tumultus Sedi non imposuit, sed os vestrum proprium in Romanum antistitem nominavit.

[16] Excepcio metus contra electum in papam a duabus partibus cardinalium sublata est in concilio Lateranensi. Capitulum CXIII.

In hac nominacione Urbani, eciam si metus intervenisset, ut dicitis, adhuc vobis aufugiendi ab eo potestatem nulla scriptura concessit. In inferioribus ecclesiis in matrimoniis carnalibus et spiritalibus, sed minorum et inferiorum ecclesiarum et

⁷⁴ Bernardus de Botone, Glossa do Decret. Greg. IX, lib. I, t. 9, c. 13.

⁷⁵ Franciscus de Theobaldeschis (Tebaldeschi, zm. 1378) został nominowany w 1368 r. na kardynała prezbitera kościoła św. Sabiny w Rzymie, zwano go *cardinalis sancti Petri* (Eubel, s. 21).

⁷⁶ Kardynał de Theobaldeschis uczestniczył w kwietniowym konklawe 1378 r., na którym wybrano Urbana VI (zob. przyp. 5). Wbrew swej woli i mimo złego stanu zdrowia, pod naciskiem ludu rzymskiego został pozornie wybrany na papieża (J.P. A d a m s, Sede vacante 1378).

⁷⁷ Zob. wyżej rozdz. 4 i przyp. 24.

hominum illa iura fugam et recessum permittencia loquuntur et intonant, quoniam ibi ad superiorem recursus haberi potest, qui de obiectis iudicet. In Ecclesia autem Romana, de qua ad nullum superiorem in terra recurritur, aliquid speciale statuitur, ut in illa post semel assumptum Urbis presulem nec fuga locum habeat, nec universalis Ecclesia excepcionem metus admittat⁷⁸. Tulit et amovit Lateranense Concilium omne excepcionis remedium, nullum^{am} volens contra electum a duabus partibus vestri cetus admittere, sed pro papa et apostolico ab universis et singulis haberi debere⁷⁹. Absque excepcione, inquit, ab universali Ecclesia Romanus pontifex habeatur, qui a duabus partibus cardinalium electus fuerit et receptus. Absque excepcione, inquit, indefinite loquitur et excepcionem metus, sicut et excepciones alias excludere dinoscitur et probatur. En non potestis contra eum de metu excipere nec excepistis nondum habita papali possessione et iam vltis contra eum de metu agere? Ubi tunc queso: Regula, qui ad agendum admittitur, multo magis ad excipiendum admitteretur? Fallit profecto hec regula, quoad vos in quodam excepto casu, ut de heresi, in qua perseverat, possitis contra eum agere, licet non excipere, sed non potestis hunc exceptum casum ad non exceptum prorogare.

[17] Robertinus non licuit Robertum eligere, eciam si eis licuisset ab Urbano fugere. Capitulum CXIII.

Urbanum itaque pro summo habetote presule, declinantes ab illo, quem vos recedentes ab eo presumpsistis temeritate dampnabili illi supereligere et ei per electionem secundariam cumulare. Non licuit illum supereligere, non licet cum illo manere. Licitum^{am} est mulieri, que per coaccionem viro coniungitur, cum potest ante carnalem copulam ab eo fugere, non tamen potest ante divorcium illius se cum alio maritare⁸⁰. Quamobrem vobis olym cardinalibus et vestris eciam pretensa coaccione [k. 74v] vestra presupposita tamquam vera, eciam si fas fuisset, ab electo vestro primo discedere, non tamen fas fuit in locum illius alium subrogare. Ab universali igitur Ecclesia debet electus ille vester primus haberi, ut Ihesu Christi vicarius, quem si vos, ut talem habere contempnitis, vos non esse filios legitimos, sed adulteros, non Ecclesie, sed Sathane, non catholicos, sed scismaticos demonstratis.

⁷⁸ Zasada *exceptio metus* wywodzi się jeszcze z prawa rzymskiego, zob. R. Z i m m e r m a n n, *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford 1996 (zwłaszcza s. 651-677).

⁷⁹ Zasady wyboru papieża przez kolegium kardynałów ustalił papież Mikołaj II w dekreście *In nomine Domini*, przyjętym przez synod laterański 13 IV 1059 r. (Monumenta Germaniae Historica, Concilia, t. VIII, wyd. D. Jasper, Hannover 2010, s. 382-388; D. J a s p e r, *Papstwahldekret von 1059, Überlieferung und Textgestalt*, Sigmaringen 1986). Zostały one dopełnione przez Sobór Laterański III w 1179 r., kiedy w dekreście *Licet de vitanda discordia* sformułowano zasadę wyboru większością dwóch trzecich głosów (Decret. Greg. IX, lib. I, t. 6, c. 6; D. S u m m e r l i n, *The canons of the Third Lateran Council of 1179*, Cambridge – New York 2020, s. 56-57).

⁸⁰ Grat., C. 27, q. 2, c. 29.

[18] Propter multa inconueniencia non est audienda allegacio Robertina. (Capitulum) CXV.

Porro, si post vestram nominacionem, eleccionem et recepcionem, propter talem metum a vobis amoveri potuisset Urbanus, sextus in tali vocabulo, quando umquam, queso, esset⁸⁰ dominus apostolicus, pacificus et securus de possessione sui regiminis et papatu suo? Amoveretur et removeretur a vobis ad vestrum libitum, quodcumque vobis esset placitum, allegantibus vobis in eius creacione vestrum propter metum et timorem defuisse consensum. Et quod de metu dicitur, de aliis, que defectum consensus inducunt, a simili iudicatur. Sed ecce sicut in metu, sic et in ludo, ioco vel ludicribus⁸¹, sic in simulacionibus aliis, sic et in furia mentis, sic et in ebrietate consensus deficit. Qua ratione igitur potestis propter metum, timoremque vobis incussum, electum vestrum reicere, ex eadem poteritis propter iocum vel ludum tunc habitum, propter gesta tunc ludicra, propter quamvis aliam ficcionem, ebrietatem aut furorem. Allegabitis forte post annos plurimos, vos in conclavi fuisse ebrios vel a mentis alienos, dicetis: „Ebrietate vel furore gravati, extra mentem positi, ludentes, iocantes aut modis aliis consensu in huius vel illius eleccione⁸² caruimus, in eleccionis vestre tractatu vel capitulo, quidquid factum est, non est factum, ut consentiremus in eum ex animo, eligamus alium ipso dimisso”.

Deponetis sub tali colore quemvis de sui apostolatus solio et variabitis, et mutabitis thronum illum et columpnam immobilem pro arbitrio vestro. Erit igitur honor ille tocius christianitatis et universe Ecclesie versus in ridiculum et, ut ita dicam, in ludum puerorum. Sed absit, quod eum, quem Deus vobis et nobis in⁸³ vobis dignatus est coniungere, vos a vobis et a nobis separetis, ut homines, quoniam et si mortuo viro a lege viri soluta sit mulier, eo tamen vivente non habet potestatem suiipsius, multo minus viri⁸¹. Et vos, defuncto summo Christi stabulario, soluti ab eius imperio, providere habetis de alio, eo vero vivente, nec propter heresim iuste deposito, nec renunciante voluntarie, non⁸⁵ habetis de alio cogitare.

[19] Propter privilegium spoliati non sunt audiendi Robertini. Capitulum CXVI.

Qui si per effectum operis, prout iam factum est, de alio cogitaveritis, spoliatores ipsius primi facti estis, a cuius vos subieccione subducitis et eum possessione sua privatis⁸². Meretur igitur in integrum restitui, vel potius ante omnia ad possessionem reduci pristinam, priusquam subtrac[k. 75r]toribus et spoliatoribus suis audientia tribuatur. Habet enim spoliatus ipse privilegium, ut non cogatur ante restitutionem cum spoliatore subire iudicium⁸³. Dominum igitur Urbanum, vel successorem eius Bonifacium, prius ad possessionem vestri et vestrorum reintrodite, vos sibi et sue subieccioni prius restituite et demum, si iure poteritis, de presulatu Romano cum eo contendite, ante latam vel referendam ^{at}pro vobis^{at}, ut speratis, a suis vel ab eo deputandis auditoribus sententiam, obedienciam ei servantes indefessam, humilem et devotam.

⁸¹ Por. Rm 7, 2-3: *si autem mortuus fuerit vir, soluta est a lege viri. Igitur vivente viro vocabitur adultera si fuerit cum alio viro, si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est a lege, ut non sit adultera, si fuerit cum alio viro.* Zob. też Decret. Greg. IX, lib. IV, t. 21, c. 4 i 5.

⁸² Wszzechstronne omówienie problemu rabowania w kontekście wydarzeń 1378 r. zob. J. R o l l o - K o s t e r, Raiding Saint Peter.

⁸³ Chodzi o przywilej papieża Innocentego III z 1198 r. (Decret. Greg. IX, lib. II, t. 10, c. 2).

[20] Pretensa Robertinorum violencia non fuit absoluta. Capitulum CXVII.

Libet tamen de metu^{au}, quem pretenditis plura revolvere et revoluta lacius enarrare. Audite ergo rebelles et increduli! Num obliti estis temporum regis Sisebuti^{av} et eorum, que facta sunt in diebus principis tam christiani et religiosissimi?⁸⁴ Terroribus et suppliciis, eciam qui et que in constantes viros potuerunt cadere, compulsi fuerant quidam baptisma suscipere et quid de illis canon ipse pronunciat? Numquid poterant postmodum a fide sic suscepta resilire? Non utique oportebat eos de necessitate virtutem facere et fidem, quam necessitate susceperunt, inviolabiliter observare. Erant enim non omnino nolentes, non omnino invitati, non semper dissidentes et contradicentes, sed tamquam conditionaliter nolentes. Ne enim detrimentum vite vel bonorum incurrerent, se baptizari consenserunt, *coacta autem voluntas, eciam voluntas est*⁸⁵. Et de vobis quid? Coacti estis, ut dicitis, dominum Urbanum sextum in apostolicum nominare⁸⁶. Vel hec coaccio fuit vana, talis videlicet metus, qui in constantes cadere non debuit⁸⁷, et sic allegacio vestra nulla, metus enim talis neminem excusat. Vel non fuit vana, et hoc dupliciter: vel fuit coaccio absoluta, vel condicionata. Primum dicere non potestis, nec enim semper in contradiccione eligendi Romanum vel Ytalicum remansistis, ipsum dominum Urbanum, qui talis Romanus vel Ytalicus forsan extitit⁸⁸, propriis vocibus et epistolis nominastis. Quomodo ergo in expressa contradiccione permansistis? Non est expressa contradiccio, ubi verbalis, affirmativa^{aw} et clara est nominacio. Nostis, ut autumo, ^{ax}-quinymmo vos scire non dubito, quod tunc locum habet absoluta coaccio^{ax}, quando quis verbo numquam consensiciens aut animo, reclamans semper et contradicens hoc et illud facere compellitur vehementer.

[21] Exempla de coaccione absoluta et condicionata. Capitulum CXVIII.

Si Iudeus aut infidelis verbo et mente dissiciens, ligatis manibus et pedibus, cum vigilat ad aquam immergitur et verba baptismatis debita super eo a quopiam proferunt, baptizatus est per absolutam violenciam⁸⁹. Idem dicendum est de illo,

⁸⁴ Sisebut król Wizygotów 612-621. Zapewne Ludolf nawiązuje do zarządzanego przez Sisebuta obowiązku chrztu Żydów, odwołanego przez IV synod w Toledo w 633 r. (W. D r e w s, *Anti-Jewish Treatises in Visigothic Spain*, w: *Das Christentum im frühen Europa. Diskurse – Tendenzen – Entscheidungen*, Berlin-Boston 2019, s. 369-385; zob. też wzmiankę w: *Decret. Greg. IX, lib. III, t. 42, c. 3*).

⁸⁵ Sentencja prawa rzymskiego, por. Dig. 4, 2, 21, 5. W odniesieniu do ważności przymusowego chrztu zob. J. S h e r w o d, *Coacta voluntas est voluntas. Baptism and Return in Canon Law*, *Medieval Encounters* 28, 2022, s. 447-484.

⁸⁶ Problem ważności wyboru Urbana VI, do czego tu nawiązuje Ludolf, był żywo dyskutowany już przez współczesnych – M. D y k m a n s, *La troisième élection du pape Urbain VI*, *Archivum Historiae Pontificiae* 15, 1977, s. 217-264; t e n ż e, *Du conclave d'Urbain VI au Grand Schisme*. Sur Pierre Corsini et Bindo Fesulani, *écrivains florentins*, tamże 13, 1975, s. 207-230; W. B r a n d m ü l l e r, *Zur Frage nach der Gültigkeit der Wahl Urbans VI. Quellen und Quellenkritik*, w: tenże, *Papst und Konzil im Großen Schisma (1378-1431)*. Studien und Quellen, Paderborn-München 1990, s. 3-41.

⁸⁷ Zob. *Decret. Greg. IX, lib. I, t. 40 (De his, quae vis metusve causa fiunt)*, c. 4, 6.

⁸⁸ Urban VI (zob. przyp. 5) pochodził z Królestwa Neapolu.

⁸⁹ O przymusie (absolutnym i względnym, *coactio absoluta, conditionalis*) przy chrzcie Żydów w prawie kanonicznym i średniowiecznych komentarzach do niego zob. J. S h e r w o d, *Coacta voluntas*, s. 472-484.

qui in suis semper reclamans vigiliis, cum dormit ignarus omnino et nescius, cum prolacione verborum Ecclesie aqua aspergitur⁹⁰, baptizatus est primus et secundus, baptizatus vel potius aspersus, intinctus aut madidatus per [k. 75v] violenciam, coactionem absolutam et simplicem, nec quidquam christianitatis actum est erga unum vel alium. Neuter baptizatus est, neuter christianus factus est, manet Iudeus vel infidelis ut prius nec more christianorum credere et vivere compelletur. Quod si metu mortis vel amissionis bonorum aut similium in baptismum consentire cogitur, metu tali in sacramentum ligwa consensiens, licet non omnino corde, coactus est coaccione condicionata, non simplici, nec potest a fide discedere, ne nomen Domini blasphemetur aut orthodoxa religio contemptibilis habeatur. Voluit enim pro vitando dampno regenerari in Domino, sic sortes in mare merces proicit, volens eas perdere, ut in tempestate ventorum possit naviculam levigare. Non proicit, ut omnino et libenter mercibus illis carere desideret, sed invitus volens et condicionaliter volens, volens rerum suarum potius sustinere iacturam, quam perdere vitam⁹¹.

Cui exemplo primo et illud est simile. Tyranni, reges et imperatores impii, olym quorundam christianorum reclamantium et contradicencium manibus fecerunt imponi thura, alligari thuribula, duci ligatos et vinctos et trahi violenter, quamvis reclamantes, ad ydolorum altaria, effundique per alios de eorum vasis thymiamata, ut eis effusis vel non effusis iudicarentur diis immolasse sacrificia⁹², coaccio fuit et violencia simplex, omnimoda et absoluta. Nullius exinde incurrerunt christiani notam infamie, magis iudicandi sunt in hoc esse passi aliquid, quam fecisse, nec censentur ex hoc a cultu unius veri Dei et vivi permanentis in secula recessisse. Aliorum autem manibus non imposuerunt taliter, sed per tormenta, supplicia, minas, rapinas, mortem et wlnera compulerunt illos, per se thura suscipere, ante Venerem, Saturnum aut Iouem⁹³ ponere, eos volentes⁹⁴ de nolentibus, quamvis per timorem fortissimum facientes. Coaccio condicionalis extitit, licet in constantem, sed non constancia fidei cadere potuit. Hii excusati non sunt, vivi absorpti sunt, eternaliter dampnati sunt. Debuerunt enim omnia mala pati potius quam malo consentire⁹⁴.

A quibus exemplis ambobus et illud non discrepat, quod olym quorundam hereticorum insania, quosdam christianos contradicentes et reclamantes expresse vel in sompno, nescientes suo perverso baptismate denuo baptizabant, quosdam autem ut se eorum rebaptizacioni submitterent per violenciam regum et principum⁹⁵, per

⁹⁰ Zob. Decret. Greg. IX, lib. III, t. 42, c. 3.

⁹¹ Por. nakaz papieża Aleksandra III: *Verum quoniam expediebat potius post tunicam etiam relinquere pallium et rerum sustinere iacturam quam pro conservandis vilibus rebus et tnsitoriis tam acriter in alios exardescere* (Decret. Greg. IX, lib. V, t. 12, c. 10).

⁹² Nie wiadomo, które prześladowania chrześcijan Ludolf ma tu na myśli. Do najcięższych, związanych z nakazem oddawania czci bogom pogańskim, doszło za cesarzy Decjusza (249-251) i Dioklecjana (284-305), zob. HK, s. 166, 185-186.

⁹³ Wenus, Saturn i Jowisz, najważniejsi bogowie w panteonie starożytnego Rzymu.

⁹⁴ Por. S. Aurelius Augustinus, *De civitate Dei*, libri I-X (CC SL 47/1, Turnholti 1955), I 18: *potius quaelibet mala tolerare quam malo consentire*. Zdanie to w wersji zbliżonej do podanej przez Ludolfa funkcjonowało jako paremia prawnicza.

⁹⁵ Chodzi tu o ruchy schizmatyckie z pierwszych wieków chrześcijaństwa, jak nowacjanizm czy donatyzm, których zwolennicy uznawali, że chrześcijanie wyrzekający się wiary wskutek prześladowań powinni na nowo przyjąć sakrament chrztu (HK, s. 162-163, 193-194).

comminaciones, penas et iniurias compellebant. In primis absoluta et simplex, in secundis condicionalis vel^{az} condicionata coaccio vel violencia fuit.

[22] In eleccione Urbani metus, si quis fuit, condicionalis fuit. Capitulum CXIX.

In eleccione igitur Urbani sexti, si metus et coaccio intervenit, quis, rogo, istorum duorum intervenit? Respondete, queso, michi! Numquid vobis dormientibus aut forte vigilantibus [k. 76r] per ora vestra et labia locutus est populus ipse Romanus? Numquid eum plebs Romana elegit per guttur vestrum? Dicite: „Non fuimus nos, qui loquebamur, sed alii per nos”. Dicite: „Nobis dormientibus Christum perdidimus”⁹⁶. Et utrumque suo modo verum est^{ba}. Cum illum virum bone memorie et commendabilis testimonii elegistis, non vos, sed Spiritus Sanctus eum elegit labiis vestris. Et cum iam tam longo tempore in inaudito prius scismate inconsulte, incaute et negligenter diutinam moram traxistis, vere Christum dormientes perdidistis. Hora est iam vos de sompno surgere⁹⁷ et perpendere, quod nulla absoluta coaccio^{bb}, nulla aliena violenta intrusio in vestra se immiscuit eleccione. Condicionalis se forte immiscuit Romanus populus, minis, precibus aut tumultu presens vel absens, vos Romanum vel Ytalicum eligere forte^{bc} compulit⁹⁸.

Ponamus eciam, quod extractis et vibratis gladiis, sicut in intrusione cardinalis sancti Petri⁹⁹, quod tamen teste Deo factum, tunc a nullo audire potui, quinymmo oppositum, quid, rogo, vobis hoc prodesse poterit? Ipsi non elegerunt, sed vos elegistis. Et si metus intercessit, numquid per hoc scisma facere alium eligendo et a primo recedendo licuit? Nequaquam! Nonne audistis in precedentis, quod qui seipsum solum in sacramento christiane regeneracionis¹⁰⁰, quamvis per metum fortissimum despondet Domino Ihesu Christo, non potest ab eo retrocedere? Et vos, non tantum vos, sed et cunctum populum christianum in eleccione vestra despondistis ei vel suo vicario et potestis abire? Ubi, queso, maius periculum? In perdicione unius anime, si copulata Deo ab eo recesserit, vel vestra^{bd} et tante multitudinis, quam vobiscum ab illo traxistis? Copulastis vos et illos Deo Altissimo, facientes spirituale coniugium¹⁰¹, vice et nomine^{be-}et vestro, et^{be} eorum omnium cum officiali ministro et procuratore Ihesu Christi, filii Dei unigeniti, et propter metum, quem pretenditis, ab illo apostatatis? Inauditum est, contra rationem est, ut quis omnino nolens et invitus fidei christiane cogatur colla submittere, cogitur tamen, si semel submitit, quamvis propter metum validum condicionatum, in illa remanere. Et inauditum est, contra rationem est, illum vos habere pro apostolico, in quem numquam consensistis verbo et animo, rationabile tamen est^{bf-}eum habere^{bf} pro huiuscemodi, in quem semel consensistis, quem semel voluistis, licet, ut dicitis, metu inducti, valido et potenti, attamen condicionali, non simplici.

⁹⁶ Ironische nawiązanie do tłumaczenia strażników Grobu Chrystusa: *Discipuli eius nocte venerunt et furati sunt eum, nobis dormientibus* (Mt 28, 13).

⁹⁷ Por. Rm 13, 11: *Hora est iam nos de somno surgere*.

⁹⁸ Zob. rozdz. 16 i 20.

⁹⁹ Kardynał Franciscus de Theobaldeschis, zob. rozdz. 15 i przyp. 75 n.

¹⁰⁰ Tj. w sakramencie chrztu.

¹⁰¹ Zob. przyp. 72.

[23] Quid, si cardinales compelluntur eligere in papam dignum vel indignum? Capitulum CXX^{bg}.

Aut enim metu tali compulerunt vos eligere, nominare vel assumere indignum vel dignum^{bh}. Si indignum, potius debuistis mori gladio, quam minus ydoneum preficere populo christiano. Deus ipse vobis pro illa causa peremptis et vobis regna celestia tradidisset et per alios sue Ecclesie de bono vel benemerito providisset. Si dignum, [k. 76v] sufficiat vobis et nobis, quod dignum per Dei gracia elegistis, etiam si digniorem et meliorem eligere potuissetis. Nolite ergo aliorum infirmorum remedia applicare mulieri illi fortissime, Sancte Romane Ecclesie¹⁰², que semper in omni temptatione lumbos suos accinxit fortitudine¹⁰³, ut excepcionem vel accusationem coactionis aut metus velitis contra electum eius, sicut contra electos aliarum ecclesiarum, admittere, adducere vel quomodolibet allegare. Panis solidus, qui virum roborat, infantem necat, lac prodest parvulis, nocet adultis, idem splendor, qui fortes letificat oculos, contristat egrotos, et unus sibilus, qui excitat catulos, mitigat et lenit equos¹⁰⁴. Utile fuit inferioribus ecclesiis, de obiectione metus et violencie provideri eis. In Romana Ecclesia docuit experientia, hanc ad noxam tendere et ideo illam in ea cum quibuscumque obiectionibus ac excepcionibus voluit legislator de medio sublevare.

[24] De hiis, que circa electionem pape statuta sunt in Concilio Lugdunensi. Capitulum CXXI.

Quomodo enim non tenderet ad noxam hec obieccio in Romano pontifice, cum preter ea inconveniencia, que iam sparsim in diversis locis scripta sunt, posset cetus ipse cardinalium contra successorem Petri non solum illatam violenciam de eligendo de certo^{bi} districtu vel de eligenda certa persona. Verum est modo simili de abbreviato electionis tempore vel de mutato electionis loco, vel de non observatis aliis in electione apostolica observandis, violenciam sibi factam, et si non de iure, de facto tamen adducere? Ecce etenim, iuxta Lugdunense Concilium¹⁰⁵, in certo loco debet a vobis electio Romani presulis celebrari, nec ad illam faciendam infra decem dies a morte apostolici, infra quos absentes fratres expectare tenemini^{bi}, ab aliquo debetis artari¹⁰⁶. Sed quid, si infra idem tempus vel extra eundem locum eligere cogimini et eligitis? Preterea pallacium vestrum debito tempore causa electionis

¹⁰² Określenie *mulier fortis* z Prv 31, 10: *Mulierem fortem quis inveniet?* O Kościele jako o *mulier fortis* pisał zwłaszcza Beda Czcigodny: *Mulier fortis Ecclesia catholica vocatur* (Proverbia Salomonis libri III, w: Bedae Venerabilis, Opera, cz. II: Opera exegetica, 2B, [CC SL 119b, wyd. D. Hurst, Turnholti 1983], III XXI 10).

¹⁰³ Por. Prv 31, 17: *Accinxit fortitudine lumbos suos.*

¹⁰⁴ Podobne wątki zawarte są w prologu do trzeciej części Regula pastoralis Grzegorza Wielkiego: *Quia et plerumque herbae, quae haec animalia nutriunt, alia occidunt; et lenis sibilus equos mitigat, catulos instigat. Et medicamentum, quod hunc morbum imminuit, alteri vires iungit; et panis, qui vitam fortium roborat, parvulorum necat* (za: Grégoire de Grand, Le Régle pastorale, t. II, Paris 1992 [Sources chrétiennes, t. 382], s. 258).

¹⁰⁵ Sobór Lyoński II, zwołany przez papieża Grzegorza X, obradował od 7 V do 17 VI 1274 r.

¹⁰⁶ Zob. postanowienia Soboru Lyońskiego II odnośnie do wyboru papieża: Les registres de Grégoire X, wyd. J. Guiraud, Paris 1892, nr 576, s. 241-245.

ingressi, infra tres dies primos per nullam alimonie vestre subtractionem angariari debetis ad electionem apostolicam. Et quid, si angariamini et eligitis? Rursum, si in tribus diebus illis non fuerit per vos ipsi vacanti Ecclesie de pastore provisum, infra quinque dies sequentes uno debetis esse ferculo contenti nec aliquod aliud hiis quinque diebus ad eligendum celeriter angustiari debetis. Sed quid, si angustiamini et eligitis? Quid enim, si in illis eisdem^{bk} quinque diebus nec unum ferculum vobis dari permittitur, ut eo festinancius provisio peragatur? Insuper, si quod absit in quinque diebus illis, de catholice plebis antistite non cogitaveritis cum effectu, sequentibus extunc diebus usque^{bl} ad electionem ipsam completam solum panem, vinum et aquam habebitis, nec amplius vel ultra hec artandi estis. Sed quid, si artamini et eligitis? Quid enim, si solum panis et aqua, et non vinum exhibetur vobis?¹⁰⁷

[25] De Honorio 3°. Capitulum CXXII,

Et quid, dicam, ultra metas prefati Concilii artari non debetis ullatenus^{bm}, sed quid, si artamini viis diversis et modis pluribus possibilibus? Quid si vobis in conclavi [k. 77r] existentibus et in electione tardantibus tectum aperitur superius et exponimini pluviis, frigoribus, ventis et escibus, ut eligatis cicius, sicut et quadam vice refertur et scribitur factum esse antiquitus?¹⁰⁸ En iuxta fidem scripture cronice¹⁰⁹, felicis recordacionis domino domino Innocencio tercio in civitate Perusina viam universe carnis ingresso¹¹⁰ et si nondum celebratum fuerit Lugdunense Concilium¹¹¹, ultra modum tamen artavit vos, aut predecessores vestros, ad faciendam provisionem subitam populus Perusinus. Vix per unam diem, tunc vacasse scribitur Romane dignitatis tytulus, Perusinis ipsis pro celebranda electione vos miris modis et vehementer artantibus, et electus a vobis benedictae memorie dominus Honorius tercius¹¹². Numquid iste pro apostolico a vobis vel ab aliis pro apostolico non est habitus^{bn},

¹⁰⁷ O ograniczeniach w posiłkach dostarczanych elektorom podczas konklawe zob. tamże, s. 242.

¹⁰⁸ W pytaniu tym Ludolf odwołuje się do tradycji związanej z wyborem następcy papieża Klemensa IV (zm. 1268). Konklawe, które odbywało się w Viterbo, przedłużało się i trwało prawie trzy lata. W końcu wybrano na papieża Tebalda Viscontiego, który przybrał imię Grzegorza X. By przyspieszyć wybór, mieszczanie mieli nie tylko ograniczać posiłki dla uczestników konklawe, ale nawet rozebrać dach pałacu papieskiego, w którym toczyły się obrady, aby Duch Święty mógł łatwiej zstąpić na kardynałów. Tradycję tę w wyniku ponownej analizy źródeł zakwestionował F. C r i s t o f o r i, *Il conclave del MCCLXX in Viterbo. L'assassinio di Enrico di Cornovaglia da Guido di Monforte, il processo papale di lui ed altri documenti inediti relativi al Pontificato di S. Gregorio X., Roma-Siena-Viterbo 1888*, s. 9-15 (nazywając ją „bajeczną opowieścią”).

¹⁰⁹ Nie udało się ustalić, z której kroniki korzystał Ludolf.

¹¹⁰ Innocenty III był papieżem od 1198, zmarł 16 VII 1216 r. pod Perugią, pochowany w katedrze w Perugii; o okolicznościach jego śmierci i pochówku: R. E l z e, *Sic transit gloria mundi. Zum Tode des Papstes im Mittelalter*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 34, 1978, s. 1-18.

¹¹¹ Zob. przyp. 105.

¹¹² Honoriusz III (Cencius Sabellus), papież w latach 1216-1227 (Eubel, s. 5). O naciskach mieszczan Perugii na kardynałów podczas konklawe 1216 r.: J. C l a u s e n, *Papst Honorius III. (1216-1227). Eine Monographie*, Bonn 1895, s. 8-9; J.P. A d a m s, *Sede vacante 1216*, <www.csun.edu/~hefl1004/SV1216.html>, dostęp 16 IX 2024.

eo quod libertas, saltem in tempore, vobis ablata fuit et fortiter valde artati estis in eleccione illius? Nondum vobis dies expectationis diffiniti et statuti fuerant, sed quis dubitat, vos aliud certum vel incertum tempus, uno utique die longius habuisse pro expectatione absencium?¹¹³ Nondum expressa fuit a iure data licentia seculari brachio in conclavi pro eleccione pape vos includere et tamen vos incluserunt in illo? Nonne artati estis in aliquo? Attamen electus a vobis in eadem artacione, coaccione et violencia prefatus Honorius est et a nobis et universis christifidelibus pro pastore omnium Christi habitus, sicut et revera fuit habendus.

[26] Adhuc de inconvenientibus aliis, que sequi possent ex allegacionibus Rober-
tinis. Capitulum CXXIII.

Si igitur per denudacionem tecti vel per subtraccionem cibi necessarii, quod tamen metus magnus est et cadibilis in constantem, facta est per vos papalis elec-
cio nec viciata est, nec viciari potest. Cur nunc propter metum, quem pretenditis, nowm in Dei Ecclesia errorem fabricatis? Una dierum forsam congregatis vobis in conclavi ad eleccionem summi presulis, superveniens inopinatus ignis aut corruptus vel infectus aer compelletur vos^{bo} ad eligendum cicius solito et dicetis ex post facto, quod non valuerit electio. Quia enim formidastis dampna rerum aut mortem corpo-
ris, causabimini vos ab Altissimo passos esse violenciam et ideo contra libertatem vestram vos anticipasse provisionem apostolicam. Non potest in cor ascendere, non potest os exprimere, non potest manus scribere, non potest ad plenum auris audire, quot deliramenta, quot impedimenta, quot occasiones, quot fraudes, quot absurda et quot inconveniencia posset adducere vestri cetus astucia contra semel nominatum et assumptum antistitem, si post confessionem, eleccionem, presentacionem et nomi-
nacionem vestram propriam, querulari contra eum de metu possetis et abire illum, qui tante preeminencie pastoralis tenet et possidet arcem et thronum.

[27] Obieccio et responsio. Capitulum CXXIII.

Sed dicetis michi: „Aliud est in coaccione ad eligendam certam personam vel personam certe plebis, aliud in coaccione eligendi cicius vel in locis inconsuetis. Hic libertas nostra tollitur et ille a nobis eligitur, [k. 77v] quem alias non fuimus electuri, ibi eum, quem alias electuri fuimus, eligimus, assumimus et nominamus”. Ad quod ego: Verum est utique magnam esse differenciam inter coaccionem primam et ultimam, sed hec parum sunt ad excusacionem vestram. Vel enim ad substancialitatem eleccionis vestre requiritur, quod omnis libertas vobis debita vobis debite observetur vel alique dumtaxat. Si primo modo quid aliud superest vobis artatis in tempore aut alias compulsis ad eligendum celerius, nisi quod totus eleccionis vestre labor et actus fuerit nullus? Libertas enim una vobis ablata est, longitudo videlicet et mensura temporis, et maturitas deliberacionis. Et hoc, quod de tempore dicitur.

De loco intelligatur. Si secundo modo, videlicet quod ad substancialitatem elec-
cionis vestre, solum requiratur libertas in eligenda persona de omni gente, tribu et

¹¹³ Ludolf zestawia tutaj czasowe ograniczenie wyboru Urbana VI (do dziewięciu dni, zob. R. J a h r, Die Wahl Urbans VI. 1378, Halle 1892, s. 22-23) z dokonanym właściwie w ciągu jednego dnia wyborem Honoriusza III.

ligwa, ne eum forsitan eligatis, quem alias electuri non fuissetis. Sequitur eodem modo, quod et libertas prima, libertas videlicet longi temporis, ad eam nonnunquam vel semper necessario requiratur. Cum enim celerius et festinancius aut cicius eligitis quam voluistis, sepe solet accidere, quod illum assumitis, quem longiori et prolixiori tempore habito nullatenus assumpsissetis. Si deliberassetis melius et habuissetis tempus largius, prefecissetis alium, ut ex abbreviacione temporis constet vos nominasse illum^{bp}, quem alias nullomodo nominassetis. Poteratis in conclavi eleccionis vestre, sub penis tamen vestris, et expectasse annum vel dimidium et artamini, ponamus, eligere infra mensem unum. Quis dubitat, si usi fuissetis dilacione vestra arbitraria, potuissent in alium concurrisse vota vestra? Sed ecce concurrerunt in hunc vel istum. Numquid ideo semel adeptum, perdet et amittet ipse papatum? Aut numquid a consequenda possessione prefati culminis repelli poterit, quia vobis tempus abbreviatum fuit? Absit, absque excepcione enim, ut scriptum est¹⁴, ab universali Ecclesia pro Romano pontifice^{bq} habeatur.

[28] Adhuc de eadem^{br} responsionis et obieccionis materia. Capitulum CXXV.

Ut autem adhuc ^{bs}aliquantulum lympidius^{bs} agnoscatur, dari vobis, olym cardinalibus aut vestri similibus, occasionem obieccionis illius frivole, cassande eleccionis apostolice, ex abbreviato vel mutato per vim aliquam vobis loco vel tempore, ad carnale matrimonium inter mulierem et virum, propter similitudinem non omnino disparem, deliberavi esse accedendum^{bt}. In quo vel cuius materia pono quatuor. Primum, si nullam penitus uxorem ducere volui et compellor per metum non vanum ducere unam, nullum est matrimonium. Secundum, si proposui nullam ducere nisi Bertam et compellor modo consimili ad Tebergam, nullum est matrimonium¹⁵. Tertium, si iuravi me nullam ducere infra terminum et compellor modo consimili infra idem tempus, sunt, qui opinantur et dicunt eciam hoc matrimonium esse nullum. Quartum, si permisi Berte, quod vellem eam ducere in uxorem, sed solum Prage, [k. 78r] et compellor modo consimile id Rome facere, sunt, qui opinantur et dicunt et istud matrimonium esse nullum¹⁶.

Horum forsitan opinionem, sive veram, sive falsam, vos aut aliqui vestrum ad spiritualem et summum illud trahetis matrimonium¹⁷ et causantes vobis in loco vel in tempore factam esse violenciam, iterum per scisma disruptis quando vobis placuerit, matrem et virginem, sanctam Ecclesiam catholicam, discedentes ab eo

¹⁴ Zob. wyżej, rozdz. 16.

¹⁵ Decret. Greg. IX, lib. IV, t. 11, c. 4: *Martinus Bertham duxit in uxorem, Tebergam sibi copulavit Lotharius, qui Berthae et Martini filium de sacro fonte suscepit. L. vero et B. sublatis de medio, M. cum T. praefata contraxit; quaerit a nobis tua fraternitas, utrum tales sint ab invicem separandi. Nos autem consultationi tuae duximus respondendum, quod, quum secundum verbum Domini vir et mulier efficiantur per connubium una caro, liquidum est, Tebergam non posse matrimonialiter copulari Martino, qui compater eius fuerat, cum quo una caro ipsa Teberga noscitur exstitisse.*

¹⁶ O różnych aspektach przymusu w zawieraniu małżeństwa w świetle prawa w średniowieczu zob. R. B a l b i, Vis e metus nel consenso matrimoniale. Aspetti del pensiero canonistico medievale, Diritto e Religioni 1, 2006, nr 1/2, s. 68-95.

¹⁷ Zob. wyżej, rozdz. 22 i przyp. 72.

occasione premissa, quem elegistis et assumpsistis in huius Ecclesie sancte virum ante menses, annos, dies et tempora. Et quamquam casus iste, de quo iam scisma ortum est, sit illi dissimilis, dato tamen uno inconvenienti adducetis plurima¹¹⁸, serpetis sicut cancer¹¹⁹ in ulteriora vobis illicita et coram indocta plebum concione facietis vobis in adiutorium per locum a simili¹²⁰, quamvis simile non sit sophisticum vel apparens argumentum. Dicetis in illo casu: „Licuit nobis fugere”, igitur et in isto, quoniam et ibi, et hic intercessit metus et coaccio. De facto, non de iure, hac allegacione utemini^{bu}, sicut de facto solum, et non de iure, estis hucusque usi miserabili allegacione presenti. De metu et violencia querulati estis, ablate vobis libertatis eligendi de omni gente virum ydoneum, que querulacio et querela, eciam si vera esset, tamen propter causas superius in locis suis enarratas¹²¹, nullum vobis poterit afferre suffragium et nullum domino Urbano et eius successori Bonifacio detrimentum.

[29] Recapitulacio aliquorum precedentium. Capitulum CXXVI.

Eciam si vera essent, dico, que de metu et simulacione pretenditis, adhuc ob id, a culpa tanti per vos fabricati erroris et scismatis, in quo et tam diu duratis, excusati et immunes non estis. Causas, propter quas vobis nulla vel minima est excusacio, descripsi in locis suis superius¹²², placet tamen eas vel earum aliquas recolligendo percurrere, licet non eodem ordine, quo sunt prius expresse. Excusati et immunes, ut aio, non estis, tum quia canon Nycolai pape¹²³, super quem intencio vestra fundare se nititur, in alio casu loquitur, tum quia semel a vobis nominatum in papam et assumptum, nisi in casu heresis, in qua manet incorrigibilis, deponere, vobis a nullo iure permittitur, tum quia iudices in causa propria vos esse non licuit, tum quia electus a vobis Urbanus pontifex, sicut nec tenebatur, vestro se iudicio non submitit. Excusati et immunes non estis tum quia alium iudicem huius cause, nisi^{bv} ipsum Urbanum vel eum, quem ipse vobis dare ex mera benignitate voluerit, in terris habere non poteritis, tum quia talem ab eo petere hucusque ex vestra superbia renuistis. Excusati et immunes non estis tum quia eciam iudice habito obstat vobis allegata per vos turpitudine propria et spoliacio iniusta et temeraria, tum quia pretensam vestram violenciam per ratificacionem et moram subsequentem purgasse dinoscimini, tum quia in futuris [k. 78v] temporibus propter allegatam vel allegabilem a vobis ebrietatem, furem vel vanitatem, aut iocum alium, papas diversos de facto possetis deponere, arguendo a simili vel equali. Excusati et immunes non estis tum, quia nunquam sic papa esset in dignitatis sue possessione pacifica, tum quia in spirituali dissolvendo vinculo, eciam si esset impedimentum^{bw} verum et notorium, quod^{bw} tamen hic est

¹¹⁸ Por. sentencję przypisywaną Arystotelesowi: *Uno inconvenienti dato, plura contingunt* (J. H a m e s s e, *Les Auctoritates Aristotelis. Un florilège médiéval. Étude historique et édition critique*, Louvain-Paris 1974 [Philosophes Médiévaux 17], s. 140).

¹¹⁹ Por. II Tim 2, 17: *Sermo eorum ut cancer serpit*.

¹²⁰ *Per locum a simili* – sposób argumentacji przez podobieństwo (analogię), zob. H. L a u s b e r g, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, tłum. A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002, s. 239.

¹²¹ Zob. wyżej, rozdz. 12 i in.

¹²² Zob. wyżej, rozdz. 4, 15 i in.

¹²³ Kanon Mikołaja II przywoływany wyżej, zob. przyp. 24.

falsum vel dubium, a suo competenti iudice ferenda esset sententia, tum quia in metu vobis incusso, ut dicitis, si dominus Urbanus, ad cuius tamen personam eligendam non fuistis artati ab aliquo, fuisset indignus, potius debuistis mori gladio quam eum collocare in tanto solio, si dignus, sufficiat vobis dignum elegisse. Excusati et immunes non estis tum quia datis occasionem aliis allegandi et adducendi maiora inconveniencia suo in tempore, sive de loco electionis, sive mutato per vim tempore, sive de subtractis eis cibariis, sive de assumendis obieccionibus frivolis quibuscumque. Excusati et immunes non estis, quia metus accio locum habet in inferioribus ecclesiis et de electione Romani presulis sublata est in Lat(e)ranensi Concilio¹²⁴, quod dum excepcionem metus et cuiuscumque protestacionis,^{bx-sicud} quamvis aliam de medio sustulit accionem, et metus per consequenciam formalem^{bx} et necessariam prorsus exclusit.

De multa igitur providencia tam in Concilio Lugdunensi, quam Vyenensi¹²⁵, Concilium Lat(e)ranense¹²⁶ in suo conservatum est robore, ut quamvis ultra modos in eodem Concilio Lugdunensi memoratos artari minime debeatis. Is tamen, quem due partes vestre in papam nominaverint, iuxta tenorem eiusdem Lat(e)ranensis Concilii pro apostolico habeatur. Is, dico, quem due partes e vobis nominaverint, sive ultra metas iuris in electione constrict^{by} fuerint, sive non. Nichil ibi^{bz-} de non artacione^{bz} determinate ponitur, nichil inter artatos et non artatos distigwre voluit, ut nec nos distigwamus. Hec, quia a vestra lapsa protunc fuere forte memoria, fecistis, proch dolor, in gente catholica inauditum et longewm scisma. Et, ut nunc loquar, de artacione vestra propria, quid si vos ipsos per pacta conducta vel iuramenta precedencia artastis, obligastis aut astrinxistis^{ca} ad certam eligendam personam et illam eligitis, numquid non pro papa^{cb} habebitis? Non debuistis vos hiis implicuisse obligacionibus, que et si facte sint, nulle, casse et irritae sunt^{cc}, artant tamen sepe captivum promittentis animum, ut non possit eligere alium, ita, ut in casu tali libertatem electionis ablatam esse, Lugdunense^{cd} Concilium attestetur. En et istum occasione huiuscemodi possetis a papatu deicere, quia libertatem in electione illius videmini^{ce} non habuisse, quod quanti sit ridiculi, lapsus, ruine et inconveniencie, quantum eciam hoc scripture canonice obviet, notum vobis estimo, unde nec in hoc instare intendo.

Revertere ergo, Sunamitis, revertere!¹²⁷ Non pudeat [k. 79r] te plebem Frankorum¹²⁸ domino Bonifacio te subdere, a cuius predecessore¹²⁹ te dinosceris tam inordinate subtraxisse. Verumptamen si propter cordis tui duriciam et cor tuum impenitens aliter esse non poterit, suadeo et ego ipse ipsi domino pape Bonifacio, ut potius cedat

¹²⁴ Sobór Laterański III, zob. przyp. 79.

¹²⁵ Sobór w Wienne zwołany przez papieża Klemensa V, obradował od 16 X 1311 do 6 V 1312 r. W bulli Klemensa V *Ne Romani* została ustalona m.in. zasada wyboru papieża w diecezji, w której zmarł poprzednik (Clement., lib. I, t. 3, c. 2).

¹²⁶ Sobór Laterański III, zob. przyp. 79.

¹²⁷ Por. Ct 6, 12: *Revertere, revertere, Sulamitis! Revertere, revertere, ut intueamur te*. Nie jest jasne, dlaczego Ludolf wprowadził tu imię biblijnej tańczącej Sunamitki/Sulamitki i kogo miałyby ona symbolizować.

¹²⁸ Chodzi o zwolenników papieża awiniońskiego, podówczas już Benedykta XIII (1394-1404), należących do tzw. obediencji awiniońskiej.

¹²⁹ Bonifacy IX (zob. przyp. 57) i jego poprzednik Urban VI (zob. przyp. 5).

papatui, quam te sinat in eternum dampnari. Bonus pastor vitam suam dare debet pro suis ovibus¹³⁰, multo magis titulum transeuntis officii, oneris et honoris. Non permittat ipse per suam perseveranciam in presulatu tantam perire multitudinem, si absque maiori presencium vel futurorum periculo eis potest ad salutem consuli per suam cessionem.

^{cf}Ea, que a capitulo XCVIII inclusive usque ad presens capitulum CXXVI, eciam inclusive, de Robertinis, quod scismatici iudicandi sint, scripsi. De illis intelligo, qui tam^{cg} pertinaciter inherent argumentis suis, ut flecti nequeant ad unionem Ecclesie, nisi nos revertamur ad eos. Verique autem inter eos sunt, qui se in hoc facto determiniorum^{ch} Ecclesie submitunt. Propter probabile dubium a scismate excusantur, quoniam eos ab eadem unione non contemptus religionis, sed articulus necessitatis excludit. Nam et si michi visi fuerint aliquando non probabiliter dubitare et argumenta eorum, quibus se defendunt, soluta esse videantur per me in capitulis istis eisdem. Sunt tamen viri nonnulli eminentis valde sciencie, qui de huius solutionis valore dubitant et eos, eciam si erraverint, a temeritate divisionis excusant^{cf}.

^a Po wykreślonym Relucta s; ^b po wykreślonym heri; ^c sylaba co w coepiscopis nad wierszem, następuje wykreślone episcopo; ^d korekta z Nouicianum; ^e zbędne ta nad wierszem; ^f na marginesie; ^{g-g} exorbitant communi z zaznaczeniem zamiany; ^h następuje wykreślone i; ⁱ po wykreślonym exercere; ^j korekta z melios; ^k na marginesie; ^l nad wierszem ręką L; ^m po wykreślonym inter; ⁿ korekta ręką L z ostendat; ^o następuje wykreślonym ali; ^p korekta z nulla; ^q nad wierszem ręką L; ^r po wykreślonym conven; ^s po wykreślonym sus; ^t powtórzone melioris wykreślone; ^{u-u} nad wierszem ręką L; ^v po wykreślonym re; ^w korekta ręką L z misso; ^x odczyt niepewny; ^y po wykreślonym Non; ^z po wykreślonym feceris; ^{aa} po wykreślonym et; ^{ab} po wykreślonym potest; ^{ac-ac} skasowane creditur huiuscemodi; ^{ad} po wykreślonym iuxta; ^{ae} na marginesie; ^{af} korekta ręką L z Omne; ^{ag-ag} superiorem non potest amovere zamiana kolejności słów oznaczona nad wierszem literami a, b, c, d; ^{ah} nad wierszem ręką L; ^{ai} następuje wykreślone per; ^{aj} korekta ręką L z sublimatis; ^{ak} po wykreślonym ille; ^{al} na marginesie; ^{am} po wykreślonym v; ^{an} po wykreślonym licet; ^{ao} korekta ręką L z esse; ^{ap} po wykreślonym d; ^{aq} nad wierszem ręką L; ^{ar} korekta ręką L z et; ^{as} po wykreślonym habes; ^{at-at} nad wierszem ręką L; ^{au} po wykreślonym ne; ^{av} korekta ręką L z Sisobuti; ^{aw} po wykreślonym et; ^{ax-ax} na marginesie z dodatkiem quando etc.; ^{ay} po wykreślonym vobe; ^{az} zamiast wykreślonego et; ^{ba} nad wierszem ręką L; ^{bb} korekta ręką L z accio; ^{bc} nad wierszem ręką L; ^{bd} po wykreślonym vestre; ^{be-be} na marginesie; ^{bf-bf} habere eum z zaznaczeniem zamiany; ^{bg} błędnie CXXI; ^{bh} korekta (razura) z indignum; ^{bi} korekta ręką L z certu; ^{bj} korekta z dignemini; ^{bk} na marginesie; ^{bl} na marginesie, zamiast wykreślonego ad; ^{bm} po wykreślonym ulterius; ^{bn} po wykreślonym ap; ^{bo} na marginesie; ^{bp} po wykreślonym alium; ^{bq} po wykreślonym ponf; ^{br} błędnie eadum; ^{bs-bs} lympidius aliquantum z zaznaczeniem zamiany; ^{bt} po wykreślonym ad; ^{bu} na marginesie dopisane i przekreślone utimini; ^{bv} korekta ręką L z non; ^{bw-bw} ręką L na marginesie, quod również w tekście głównym; ^{bx-bx} ręką L na marginesie, formalem również w tekście głównym; ^{by} korekta z constructe; ^{bz-bz} ręką L na marginesie; ^{ca} korekta z astruxistis; ^{cb} po wykreślonym h; ^{cc} korekta z sint; ^{cd} korekta z Lugdulense; ^{ce} wykreślone zbędne videmini; ^{cf-cf} na górnym i prawym marginesie; ^{cg} korekta ręką L z tum; ^{ch} korekta ręką L z determinarum.

¹³⁰ Por. Io 10, 11: *Bonus pastor animam suam dat pro ovibus.*

BIBLIOGRAFIA

- Adams J.P., Conclave of 1378. List of Some Important Contemporary Documents, publikacja online: <<https://www.csun.edu/~hcfl004/1378docs.html>>, dostęp 16 IX 2024.
- Adams J.P., Sede vacante 1216, publikacja online: <www.csun.edu/~hcfl004/SV1216.html>, dostęp 16 IX 2024.
- Adams J.P., Sede vacante 1378. March 27, 1378 – April 9, 1378 – September 20, 1378, publikacja online: <www.csun.edu/~hcfl004/SV1378.html>, dostęp 16 IX 2024.
- Balbi R., Il criterio del *vir constans* nella teoria canonistica della *coactio* come vizio del consenso matrimoniale. Dalla decretistica classica al *Liber Extra* di Gregorio IX, *Ius Ecclesiae* 19, 2007.
- Balbi R., Vis e metus nel consenso matrimoniale. Aspetti del pensiero canonistico medievale, *Diritto e Religioni* 1, 2006, nr 1/2.
- Bliemetzrieder F., Abt Ludolfs von Sagan Traktat *Soliloquium scismatis*, *Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner- und dem Zisterzienser-Orden* 26, 1905.
- Bliemetzrieder F., Literarische Polemik zu Beginn des Grossen Abendlandischen Schismas (Kardinal Petrus Flandrin, Kardinal Petrus Ameli, Konrad von Gelnhausen), Wien-Leipzig 1910 (Publikationen des Österreichischen Historischen Instituts in Rom 1).
- Brandmüller W., Zur Frage nach der Gültigkeit der Wahl Urbans VI. Quellen und Quellenkritik, w: tenże, Papst und Konzil im Großen Schisma (1378-1431). *Studien und Quellen*, Paderborn-München 1990.
- Cawley Ch., Medieval Lands: A Prosopography of Medieval European Noble and Royal Families, publikacja online: <<https://fmg.ac/Projects/MedLands/normacre.htm#BernardiISaintValeryA>>, dostęp 16 IX 2024.
- Clausen J., Papst Honorius III. (1216-1227). Eine Monographie, Bonn 1895.
- A Companion to the Great Western Schism (1378–1417), red. J. Rollo-Koster, Th.M. Izbicki, Leiden-Boston 2009 (Brill's Companions to the Christian Tradition 17).
- Cristofori F., Il conclave del MCCLXX. in Viterbo. L'assassinio di Enrico di Cornovaglia da Guido di Monforte, il processo papale di lui ed altri documenti inediti relativi al Pontificato di S. Gregorio X., Roma-Siena-Viterbo 1888.
- Danielou J., Marrou H.I., *Historia Kościoła*, t. I: Od początków do roku 600, tłum. M. Tarnowska, wyd. 2, Warszawa 1986.
- Drabina J., Idee koncyliaryzmu na Śląsku. Wkład miejscowych środowisk intelektualnych w ich upowszechnianie, Kraków 1984.
- Drews W., Anti-Jewish Treatises in Visigothic Spain, w: *Das Christentum im frühen Europa. Diskurse – Tendenzen – Entscheidungen*, Berlin-Boston 2019.
- Dykmans M., Du conclave d'Urbain VI au Grand Schisme. Sur Pierre Corsini et Bindo Fesulani, écrivains florentins, *Archivum Historiae Pontificiae* 13, 1975.
- Dykmans M., La troisième élection du pape Urbain VI, *Archivum Historiae Pontificiae* 15, 1977.
- Elze R., Sic transit gloria mundi. Zum Tode des Papstes im Mittelalter, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 34, 1978.
- Encyklopedia katolicka, t. I-XX, Lublin 1973-2014.
- Erler G., Dietrich von Nieheim (Theodericus de Nyem). Sein Leben und seine Schriften, Leipzig 1887.
- Eßer F., Schisma als Deutungskonflikt. Das Konzil von Pisa und die Lösung des Großen Abendländischen Schismas (1378-1409), Wien-Köln-Weimar 2019 (Papsttum im mittelalterlichen Europa 8).
- Eubel C., *Hierarchia catholica medii aevi sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta*, wyd. 2, Monasterii 1913, t. I.
- Hamesse J., *Les Auctoritates Aristotelis. Un florilège médiéval. Étude historique et édition critique*, Louvain-Paris 1974 (Philosophes Médiévaux 17).

- Die Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau, t. I, Leipzig 1938 (Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich 1).
- Hanly M., *Witness to the Schism. The Writings of Honorat Bovet, w: A Companion to the Great Western Schism (1378-1417)*, Leiden-Boston 2009 (Brill's Companions to the Christian Tradition 17).
- Howard P., *The Fear of Schism, w: Rituals, Images, and Words. Varieties of Cultural Expression in Late Medieval and Early Modern Europe*, Turnhout 2005 (Late Medieval and Early Modern Studies 3).
- Jahr R., *Die Wahl Urbans VI. 1378*, Halle 1892.
- Jasper D., *Papstwahldekret von 1059, Überlieferung und Textgestalt*, Sigmaringen 1986.
- Kaminsky H., *Simon de Cramaud and the Great Schism*, New Brunswick 1983.
- Kneer A., *Kardinal Zabarella (Franciscus de Zabarellis, Cardinalis Florentinus) 1360-1417. Ein Beitrag zur Geschichte des grossen abendländischen Schismas, erster Teil*, Münster 1891.
- Lausberg H., *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, tłum. A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002.
- Leszczyńska B., *Koncyliaryzm Ludolfa z Żagania, w: Studia z dziejów kultury i ideologii ofiarowane Ewie Maleczyńskiej w 50. rocznicę pracy dydaktycznej i naukowej*, Wrocław 1968.
- Leszczyńska B., *W sprawie monografii Ludolfa z Żagania*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia 8, Wrocław 1964.
- Loserth J., *Huss und Wiclif. Zur Genesis der hussitischen Lehre [1884]*, wyd. 2, München-Berlin 1925.
- Machilek F., *Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus und Hussitismus*, München 1967.
- Machilek F., *Das große abendländische Schisma in der Sicht des Ludolf von Sagan, w: Das Konstanzer Konzil*, red. R. Bäumer, Darmstadt 1977 (Wege der Forschung 415).
- Machilek F., *Ludolf von Sagan, w: Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, t. V, wyd. 2, Berlin – New York 1985.
- Machilek F., *Schlesien, Hus und Hussiten 1403-1435, w: Die hussitische Revolution. Religiöse, politische und regionale Aspekte*, Köln-Weimar-Wien 2012.
- Morrall J.B., *Gerson and the Great Schism*, Manchester 1960.
- Mrozowicz W., *Ludolf of Żagań, w: Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, wyd. R.G. Dunphy, Leiden-Boston 2010.
- Müller H., *Die kirchliche Krise des Spätmittelalters. Schisma, Konziliarismus und Konzilien*, München 2012 (Enzyklopädie deutscher Geschichte 90).
- Ożóg K., *The Role of Poland in the Intellectual Development of Europe in the Middle Ages*, Kraków 2009.
- Pekař J., *Žižka a jeho doba, t. I: Doba se zvláštním zřetelem k Táboru*, wyd. 2, Praha 1933.
- Prügl T., *Das Schriftargument zwischen Papstmonarchie und konziliarer Idee. Biblische Argumentationsmodelle im Basler Konziliarismus, w: Die Bibel als politisches Argument. Voraussetzungen und Folgen biblizistischer Herrschaftslegitimation in der Vormoderne*, München 2007 (Historische Zeitschrift. Beihefte NF 43).
- Rollo-Koster J., *Raiding Saint Peter: Empty Sees, Violence, and the Initiation of the Great Western Schism (1378)*, Leiden-Boston 2008 (Brill's Series in Church History 32).
- Rollo-Koster J., *The Great Western Schism, 1378-1417. Performing Legitimacy, Performing Unity*, Cambridge 2022.
- Rother K., *Das Handschriftenverzeichnis der Augustiner-Propstei Grünberg (i. Schl.) von Jahre 1423*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 59, 1925.
- Savey-Casard P., *Le Refus d'action pour cause d'indignité. Étude sur la maxime „Nemo auditur propriam turpitudinem allegans”*, Paris 1930.
- Schlothuber E., *Per vim et metum. Die bitteren Klagen der Mädchen und Frauen an der römischen Kurie über ein erzwungenes Professgelübde, w: Kirchlicher und religiöser Alltag im Spätmittelalter*, Ostfildern 2010 (Schriften zur südwestdeutschen Landeskunde 69).

- Sherwood J., *Coacta voluntas est voluntas. Baptism and Return in Canon Law, Medieval Encounters* 28, 2022.
- Sieben H.J., *Traktate und Theorien zum Konzil. Vom Beginn des großen Schismas bis zum Vorabend der Reformation (1378-1521)*, Frankfurt a. M. 1983 (Frankfurter Theologische Studien 30).
- Stump Ph.H., *The Council of Constance (1414–18) and the End of the Schism, w: A Companion to the Great Western Schism (1378-1417)*, Leiden-Boston 2009 (Brill's Companions to the Christian Tradition 17).
- Summerlin D., *The canons of the Third Lateran Council of 1179*, Cambridge-New York 2020.
- Swanson R.N., *A survey of views on the Great Schism, c. 1395*, *Archivum Historiae Pontificiae* 21, 1983.
- Swieżawski S., *Eklezjologia późnośredniowieczna na rozdrożu*, Kraków 1990 (Studia do Dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego 1).
- Świerk A., *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965 (Śląskie Prace Bibliograficzne i Bibliotekoznawcze 8).
- Thouzellier Ch., *Ecclesia militans*, w: *Études d'histoire du droit canonique dédiées à Gabriel Le Bras*, t. II, Paris 1965.
- Tierney B., *Foundations of the Conciliar Theory*, Cambridge 1955 (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought NS 4).
- Tříška J., *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348-1409*, Praha 1981.
- Ubl K., *Der Mehrwert der päpstlichen Schlüsselgewalt und die Tradition des heiligen Clemens, w: Die Bibel als politisches Argument. Voraussetzungen und Folgen biblizistischer Herrschaftslegitimation in der Vormoderne*, München 2007 (Historische Zeitschrift. Beihefte NF 43).
- Walther H., *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris Latinorum*, Göttingen 1959.
- Wolff A., *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku*, *Studia Źródłoznawcze* 1, 1957.
- Wünsch Th., *Der Konziliarismus in Polen. Personen, Politik und Programme aus Polen zur Verfassungsfrage der Kirche in der Zeit der mittelalterlichen Reformkonzilien*, Paderborn 1998.
- Wünsch Th., *Minister, executor, caput civile. Der Papst im Kirchenverständnis der Konziliaristen*, w: *Geist, Gesellschaft, Kirche im 13.-16. Jahrhundert*, Praha 1999 (Colloquia mediaevalia Pragensia 1).
- Zimmermann R., *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford 1996.
- Zygner L., *Wkład Kościoła płockiego i wrocławskiego w życie synodalne metropolii gnieźnieńskiej końca XIV i pierwszej połowy XV wieku*, *Studia Mazowieckie* 10 (24), 2015, z. 3.

De schismate Robertino

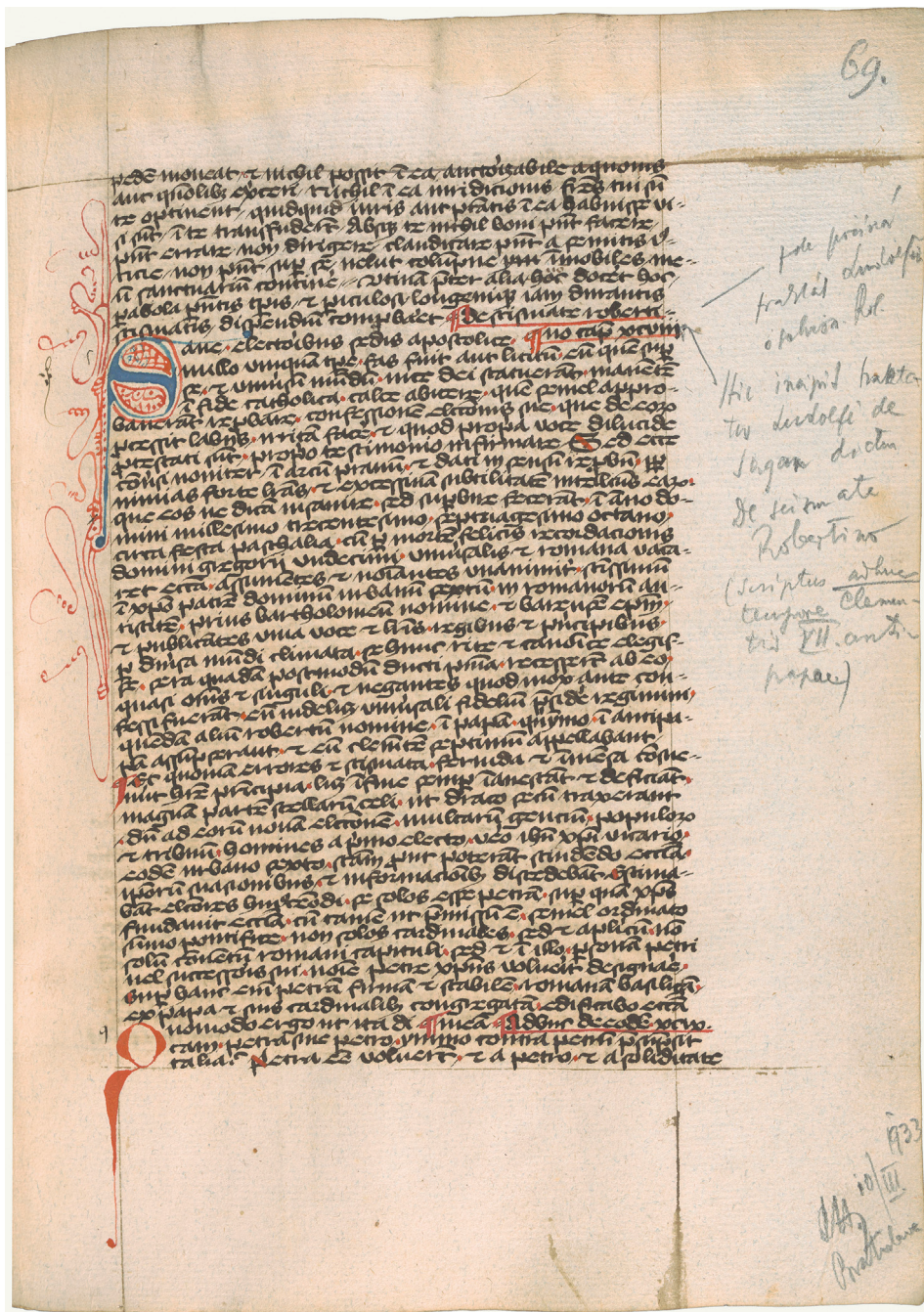
An unknown treatise by Ludolf of Żagań/Sagan about the beginnings of the Great Western Schism

Summary

The unknown treatise *De schismate Robertino* presented here is contained in the manuscript of the University Library in Wrocław from early 15th century. The text is a part of the discourse on Psalm 86 and was written by Ludolf of Żagań/Sagan (d. 1422), abbot of the monastery of Canons Regular of St. Augustine in Żagań. The title of the treatise refers to the name of Robert of Geneva, whose election for the pope (Clement VII) in 1378 became the beginning of the Great Western Schism within the Roman Catholic Church. In his treatise, written in 1404, Ludolf tries to find a way to overcome the Schism. Taking the side of Pope Urban VI and his

successor Boniface IX, he tries to convince the adherents of the Avignon anti-pope to join the Roman side, using a colourful language with many rhetorical figures. Referring to arguments based on the Bible and rules of the law, Ludolf fiercely criticizes their erroneous convictions. The treatise reflects early views of the abbot from Żagań. Later they evolved towards conciliarism. In previous historiography he is indeed perceived as an fervent adherent of conciliarism and author of sermons and treatises defending it. In the present paper the critical edition of the treatise is preceded by recalling the most important facts from the biography of Ludolf and about his writings. Also the main problems related to the presented source are discussed, namely the time and place of its writing, a brief presentation of its contents, sources, structure and language. Situating the treatise *De schismate Robertino* in codicological context is made possible by the description of the manuscript which contains it. The edition itself adheres to the editorial standards used in Poland.

Translated by Rafał T. Prinke

Pierwsza strona traktatu Ludolfa z Żagania *De schismate Robertino* z czesko-łacińskimi dopiskami ołówkiem z 1933 r. (Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, sygn. I F 53, k. 69r).

